

Riza Nour, Nâmik Kémâl, grand poète et idéologue turc (Revue de turcologie, fondée à Paris per le prof. Dr. Riza Nour, tome II, livre 2). — Alexandrie, Imp. Hamouda, 1936. Prix: 40 frs. Strana 720 vel. 8°.

Obično se uzima da turska moderna književnost, ili tačnije evropski period turske književnosti, počinje jednom zbirkom prevoda iz francuskih pesnika koju je Ibrâhim Šinâsi objavio 1859 godine, i u vezi s tim on se često naziva ocem turske »moderne«. To je tačno u toliko što je on doista prvi pokušao da prekine s tradicijama stare (klasične) škole koja je pevala u metrima arapske (kvantitativne) metrike i ugledala se na persiske uzore. Međutim, ma da Šinâsiju ne treba odricati ulogu prvoga pionira, ipak, za potpunu pobedu moderne škole bile su potrebne daleko veće sposobnosti nego što je bio njegov skromni dar. U stvari, onaj veliki talenat koji je novu školu doveo do pobeđe jest Nâmik Kemâl (1840—1888). On nije samo veliki patriota i nesalomljivi borac za slobodu, nego ujedno i pesnik, romanopisac, dramatičar, istoričar, kritičar i novinar od vrednosti. Doduše, u poeziji (u užem smislu) gde su stare vekovne tradicije bile najjače, ni Kemâl se nije mogao sasvim emancipovati — to će učiniti tek Abdulhak Hâmid (1852—1937) —, i ako je uvidao da je arapska metrika sasvim protivna duhu turskoga jezika, ali u ostalim književnim radovima on je učinio takav preokret da se može smatrati kao pravi osnivač turske moderne.

Pa ipak, pored sve Kemâllove važnosti, ni do danas ne postoji jedno potpuno izdanje njegovih dela, ma da je njegov sin Ali Ekrem još 1910 godine to bio preduzeo. Ono što je još najmanje bilo pristupačno to su Kemâllove pesme: veliki deo njih nije uopšte bio ni objavljen, a ni poznate pesme koje su u doba režima Abdulhamida II — koji je pesnika ljuto progonio — tajno išle u prepisima iz ruke u ruku nisu bile sakupljene u jednu zbirku. Tako se i moglo desiti da su one i poznatom nemačkom istoričaru turske moderne ostale »nažalost sasvim nepoznate« (P. Horn, *Geschichte der türkischen Moderne*, Leipzig, 1902, str. 33). Tek docnije se saznalo da u biblioteci Ali Emîria (na Fâtihu u Carigradu) ima jedan rukopisni Divan Nâmik Kemâla, a Ismail Habîb, u svojoj *Istoriji nove turske književnosti* (Carigrad, 1340 = 1924, str. 154—155), već je mogao citirati pojedine stihove iz toga rukopisa.

Međutim, sada je taj jedini rukopis Kemâllovi sakupljenih pesama u celosti objavio Dr. Riza Nur i to sačinjava glavni i najvažniji deo njegove obimne knjige čiji je naslov u početku naveden. Taj divan Kemâllov, koji je pomenuti Ali Emîri sačuvao u jednom svojeručnom prepisu (pesnikova autografa uopšte nema), sadrži 264 gazela i kaside sa ukupno 3894 stiha (mišra^o). Po sadržini, sve su to pesme mističke (»sûfiske«), moralne, filozofske i patriotske, a po raspoloženju sve su tužne, pune bola i jada, iako nigde ne opevaju običnu ljubav nego samo mističku čežnju prema Bogu i želju za sjedinjenjem s njim.

Nije teško bilo utvrditi da Ali Emîrijev rukopis ne sadrži sve Kemâllove gazele i kaside a još manje njegove razne druge, naročito manje pesme. Tragajući za njima, Dr. Riza Nur je sakupio još 119 većih ili manjih pesama sa 1419 stihova (mišra^o) i ovde ih je objavio. Među njima ima 5 pesama koje su ispevane na evropski (»alafranga«) način.

Izdavač nije dao samo goli tekst Kemâllovi pesama nego je svagde označio i njihov metar i broj stihova (mišra^o), a sem toga dao je i potrebne uvode i objašnjenja, a katkad i ispravke teksta. U oceni Kemâla kao lirskog pesnika mi možemo da se u svemu i ne slažemo s Riza Nur, ali svakako treba voditi računa i o prilikama u kojima je on pevao kao i o tome šta je on za svoje vreme i svoje sunarodnike značio.

Drugi deo Riza Nurove knjige posvećen je, u glavnom, proznim delima Nâmik Kemâla, njihovoj sadržini, oceni, itd. Kako je proza ovoga pisca najvećim delom već objavljena i dobro poznata, izdavač ovde iznosi samo neke ogledne iz nje da čitalac dobije što bolju sliku o razvoju Kemâla kao proznog pisca. U tu svrhu, ovde je u celosti preštampan *San* (Ru'yâ; prema kairskom i carigradskom izdanju) u kojem vila slobode poziva turski narod da se oslobodi od tiranije sultana, itd. Posle toga, saopšten je jedan prizor iz drame *Domovina ili Silistra* (1873), zbog koje je Kemal prognan u Famagustu (na ostrvu Kipru) gdje je u zatvoru proveo 38 meseci. Zatim sleduju ogledi Kemâllovi zvaničnih akata (bio je u raznim mestima mutesarif i valiija) i privatnih pisama, s faksimilima njegova rukopisa. Iza toga, R. Nur iznosi, na čitavih 145 strana (391—535), mišljenja raznih turskih književnika i pisaca o N. Kemâlu i daje svoje kritiku i ocenu o njima. Tek nakon

tođa, izdavač prelazi na opširnu analizu prozanih dela Nâmik Kemâla (novinarski članci, pisma, drame, romani, pesnička proza, istoriska dela, kritike, prevodi itd.). Tom prilikom, R. Nur navodi (str. 576, 578 i 607) da su od Kemâlovih dela »na srpski prevedeni«: *Domovina*, *Siroto dete* i *San*. Ova obaveštenja su tačna, ali u toliko nepotpuna što je i Kemâlov istoriski roman *Džczmija* kod nas preveden (u *Bosanskoj Vili* za 1902 i 1903).

Pored svega navedenoga, Riza Nur je napisao i dosta opširnu biografiju N. Kemâla, sa fotografijama i drugim korisnim materijalom i podacima. Sadašnjoj mladoj turskoj generaciji dobro će doći i to što je izdavač pretočio na razumljiviji i prostiji jezik *San* i *Pesmu o slobodi*, koje su napred u knjizi saopštene onako kako ih je Kemâl napisao (t. j. sa starijim i težim načinom pisanja). Na kraju knjige koja je sva na turskom jeziku s arapskom azbukom, dodat je i francuski rezime od 25 strana.

Ova obimna knjiga o velikom turskom piscu i ideologu zasluđuje ozbiljnu pažnju iz više razloga. S jedne strane, ona prvi put iznosi sve sakupljene lirske pesme Kemâllove, a s druge, ona sadrži toliko novog ili bar zgodno sakupljenog materijala, kritika i podataka o njemu da se u ovom pogledu ne može s njom uporediti ni jedno delo koje je do sada izdato o Kemâlu. Spoljašnja oprema knjige zasluđuje takode punu pažnju i priznanje.

F. Bajraktarević

Ferdousi: Šâhnâme h. Gild X: mulhaqât. Teheran, 1315.

Prvih deset knjiga Firdusijeve *Šahname* koje je teheranska knjižara Beruhîm izdala u vezi sa proslavom pesnikove hiljadugodišnjice već je prikazano u beogradskom *Stranom Pregledu* (knj. VII—VIII). Tom prilikom je rečeno da je »izlaženje desete knjige koja bi sadržavala razne indekse i slično odloženo za docnije«. Sada je ta knjiga izašla, ali ne sadrži obećane indekse nego »dodatke« *Šahnami*. U stvari, tu su preštampana tri razna speva ili epizode iz kalkutskog izdanja (od strane 2099 do 2296) koje su i tamo označene kao »dodaci«.

Ovi dodaci ne potiču uopšte od Firdusija nego od onih koji su pojedine partije njegova epa razradivali i dopunjavali kao što su, recimo, kiklički pesnici nastavljali Homera ili kao što postoje produženja *Pesme o Rolandu*, itd. Na prvom mestu, ova knjiga teheranskog jubilarnog izdanja donosi odlomke iz Geršâspnâme («Knjige o Geršâspu») koja opeva istoga kralja koji je već u desetoj vladavini *Šahname* opevan. Kako je stručnjacima poznato, jedan čuveni francuski orijentalista se specijalno bavio ovim produženjem *Šahname* (Asadi Junior de Tous: *Le Livre de Guerchâsp*, publié et traduit par Cl. Huart, tome I; sravni i *Orientalistische Litteraturzeitung* za 1928, stubac 293—294). I jedan nemački orijentalista

(J. G. Hoffman) je duže vremena izučavao Geršâspnâmu, ali je njegov rad ostao neštampan (v. *Forschungen und Fortschritte*, IX, 1933, str. 102—103). Odlomak iz Geršâspnâme koji je ovde otštampan iznosi 901 distih.

Drugi dodatak u ovoj (desetoj) knjizi *Šahname* nosi naslov *Rustemov doživljaj sa Kekom Kûhžâdom*, a sa svojih 710 distiha nešto je manji od upravo pomenutog odlomka iz Geršâspnâme. Kako već odavno znamo (sr. *Grundriss der iranischen Philologie*, II, 196), i ova epizoda nije od Firdusija nego je docnije umetnuta u neke rukopise *Šahname*.

Najzad, kao treći i poslednji dodatak u ovoj knjizi saopšten je — opet u glavnom prema kalkutskom izdanju — jedan veliki odlomak (3666 distiha!) iz *Barzûnâme* («Knjiga o Barzû-u»). Ovaj persijski ep nastao je početkom XII veka, dakle u najmanju ruku sto godina posle Firdusijeve smrti, a sa svojih 65.000 distiha premašio je obimom i svoj uzor (*Šahnamu*). Glavna tema *Barzûnâme* je boj Rustema, najvećeg persiskog junaka, sa svojim unukom Barzû-om, sinom Suhrabovim, samo što se ovde deda i unuk konačno prepoznaju i ne dolazi do katastrofe kao u epizodi *Rustem i Suhrab*. Od ovde saopštenih odlomaka *Barzûnâme* veliki dio zauzimaju pevanja o turanskoj pevačici Sûsen koja je svojom lukavošću varala iranske junake i okovane ih slala turanskom kralju Afrâsijâbu. Baš ovaj deo *Barzûnâme* bio je predmet naročitog interesovanja za talijanskog iranistu V. Rugarli-a (*Susen la cantratrice, episodio del Libro di Berzu* u *Giornale della Società Asiatica Italiana*, knj. XI, Firenze 1897). Inače, u novije doba od kada je Fritz von Suhtschek izneo tezu o iranskom poreklu *Parcifala*, cela *Barzûnâma* dobiva izuzetno značenje: po toj tezi (koja je u osnovi tačna), sadržaj prvih osam knjiga *Parcifala* od Wolframa v. Eschenbacha poklapa se sa sadržinom *Barzûnâme* sve donde gde Barzû vodi svoj razgovor sa pustinjakom na čatrnji (sr. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, knj. 82 [za 1928], str. LXXXII; pobliže u mome *Uticaju Istoka na Getea*, str. 83, napomena 2).

Ma da se sva tri ova dodatka po spoljašnjoj formi (isti metar, itd.) sasvim povode za Firdusijem, ipak, po svojoj unutrašnjoj kompoziciji i otustvu pravog pesničkog zamaha, oni ostaju samo više ili manje uspele imitacije velikoga majstora, a ne njegove tvorevine, i u vezi s tim moglo bi se s pravom pitati zašto su oni preštampani i u najnovije izdanje Firdusijeve epa. Ovo se pitanje može tim pre postaviti što ova knjiga nema nikakva predgovora ni uvoda u kojem bi bio izložen pravi odnos ovih dodataka prema majci *Šahnami* i uopšte pravo stanje stvari. Istina, onima koji su se specijalno bavili Firdusijem nije teško utvrditi pravi odnos, ali ovo izdanje nije samo njima namenjeno.

Inače, deseta knjiga nastavlja neprekidnu paginaciju (3021—3250) iz prvih devet knjiga, beleži svaki peti distih cifrom, označava stalno odgovarajuću stranu u kalkutskom izdanju i pregledno je štampana kao i ostale knjige. U čemu se ova knjiga od dosadašnjih razlikuje to je odsustvo ilustracija. Međutim, veći je nedostatak što ova knjiga, kako smo videli, nema nikakva predgovora nego samo (persiske) stihove. Tako nam ostaje uopšte nepoznato ko je ovu knjigu za štampu priredio i kojih se načela pri tome držao. Isto tako nam ostaje nepoznato da li je ovo poslednja knjiga ovoga izdanja i da li će uopšte izići obećani registri i indeksi. Ipak, i ovakva kakva je, ova knjiga je dobro došla i korisna, naročito za one kojima je nepristupačno skupo i retko kalkutsko izdanje (od 1829!).

F. Bajraktarević

Gliša Elezović, Iz carigradskih turskih arhiva — mühimme defteri. — Zbornik za istočnjačku istorisku i književnu građu knj. II. — izdanje Istoriskog instituta SAN. Beograd 1951. — str. 574.

U drugoj knjizi Zbornika za istočnjačku istorisku i književnu građu dopisni član Srpske akademije nauka Gliša Elezović je objavio sadržaj (fihrist) VI i V knjige¹⁾ mühimme defterleri, koji spadaju u deftere Carskog divana, a čuvaju se u Carigradskom arhivu (T. C. Başbakanlık arşivi²⁾). Elezović je preveo sadržaj (fihrist) tih dveju knjiga, koji je napravila neka nepoznata osoba. Svoje izdanje »regesta« — kako Elezović još zove taj fihrist — popratio je Elezović predgovorom o značaju knjiga koje se zovu mühimme defterleri i izvesnim saopštenjima o radu komisije koju je 1936 godine poslala Srpska akademija nauka pod vođstvom tadašnjeg profesora srpske istorije Stanoja Stanojevića u Carigrad radi upoznavanja carigradskih arhiva (str. 3—18). Osnovne stvari iz tog predgovora su date i u francuskom rezimeu na kraju knjige (str. 571—574). Posle saopštenja sadržaja VI i V knjige mühimme defterleri (str. 33—415) dat je vrlo opširan registar (str. 417—569), koji omogućava da se čovek u materijalu snađe.

- 1) Peta i šesta knjiga mühimme defterleri pogrešno su numerisane. Šesta knjiga je starija nego peta.
- 2) Tako se sada zove taj arhiv. Elezović ga zove Baş vekâlet evrak hazinesi. Da li se tako zvanično zvao taj arhiv 1936 godine, nije mi poznato. Znam da se ranije zvao Başvekâlet arşivi. Istina je da se ime toga arhiva češće menjalo.

Povodom toga izdanja imao bih, prvo, da kažem nekoliko opštih napomena. Druga knjiga Zbornika za istočnjačku istorisku i književnu građu koji izdaje Srpska akademija nauka pokazuje da se nastavlja sa pravcem koji je započet u prvoj knjizi (Gl. Elezović, Turski spomenici. Beograd 1940). Svako se mora začuditi načinu kojim se prilazi publikaciji turske arhivske građe u ovom zborniku. Dosadašnje dve knjige donele su spomenike koji se odnose na istoriju čitave Osmanske imperije. Nije jasno zašto su u tom slučaju objavljeni spomenici samo u prevodu na srpskom. Kome treba te zbirke da služe? Ako treba našim istoričarima koji će ispitivati istoriju Turske, prošlo je vreme kada se moglo baviti istorijom Turske bez znanja turskog jezika. Nekakvog bi smisla imalo objavljivanje tih dokumenata samo na srpskom, kad bi te zbirke dokumenata služile proučavanju istorije naših naroda i zemalja pod turskom vlašću. A obe knjige, a naročito druga donose izvore za istoriju čitave Osmanske imperije.

Ali, ja mislim ne samo da nije potrebno nego da mi i ne možemo objavljivati tursku građu za istoriju Osmanske imperije u celini. Zbilja je čudnovato što Srpska akademija objavljuje građu za istoriju Osmanske imperije, kad je naš najpreči zadatak da objavljujemo izvore za našu istoriju.

U predgovoru Elezović prvo govori nešto o radu komisije Srpske akademije iz 1936 godine. St. Stojanović je odmah po povratku napisao i štampao kratak i štur izveštaj o radu komisije.³⁾ On je napisao da rad komisije »nije mogao doneti nikakvih pozitivnih rezultata« i da je ostao »besplodan«. Elezović, međutim, sada tvrdi da je rad komisije bio vrlo uspešan. Pustimo na stranu to neslaganje, ali je vrlo pretenciozno kada Elezović tvrdi da bi komisija imala »prioritet otkrića«, da je Srpska akademija objavila izveštaj komisije, i kada se naglašava da su turski istoričari prionuli na rad na ispitivanju arhivskog materijala posle odlaska naše komisije. Ne znam takođe zašto je potrebno da se neuspeh naše komisije pravda kako se komisiji »nije ništa pokazivalo rado«. Najčudnovatije je od svega da komisija nije znala za mühimme defterleri do pred sam odlazak. Ja ne mogu da ulazim u pitanje kako se to dogodilo, ali me čudi da o njima komisija nije znala pre nego što je ušla u Carigradski arhiv. Razume se da ja ne bih podgrevalo ova pitanja, da ih Elezović nije spomenuo. Ne znam koliko je Elezovićev revolt prema činovnicima u Carigradskom arhivu opravdan, ali znam da

3) Vidi: JIČ II (1936), 414—426.

su meni izlazili ti isti činovnici u susret daleko više nego što bi zahtevao uobičajeni postupak u svetu.

Elezović je skupio beleške iz mühimme defterleri koje treba da pokažu šta su upravo te knjige. On je dao i delimičan spisak knjiga mühimme defterleri.⁴⁾ Taj spisak može koristiti onome ko bi hteo da vrši istraživanja u Carigradskom arhivu, iako je spisak nepotpun.

Čudnovato je da Elezović na osnovu svojih uzgrednih beležaka i na osnovu letimičnog pregleda knjiga daje svoje mišljenje šta su mühimme defterleri. Pri tome on sa visine govori o mišljenju Abdurahmana Šerefa, koji je, po Elezovićevom tvrđenju, zaključio šta su mühimme defterleri »onako od oka«. Elezović nije opisao kancelarije Divana, koje on i ne spominje, pa su, prema Elezovićevom opisu, mühimme defterleri postali knjige »koje je bog zna ko i kada prozvao Mühimme defteri, što bi se na našem jeziku moglo kazati: Knjiga važnih dokumenata«, a »da su to ustvari uvezani svežnjevi prepisa originalnih dokumenata: fermana, berata, hati humajuna, hati šerifa i drugih važnih akata koji su na sve strane razasijani iz raznih kancelarija koje su bile pod upravom velikog vezira«. Po Elezoviću, to je zbirka nesistematskih zvaničnih akata skupljenih »neko vreme... pošto je izvršeno izvesno odabiranje, a sredeno uglavnom po nekom hronološkom redu, iako to sređivanje nije bilo ni pažljivo ni tačno, nego često, skoro najviše puta, vrlo nemarno i aljkavo.« Elezović tvrdi da su akta odabirana, »ali se ne vidi ko je taj bio koji je određivao koja će se akta čuvati u knjigama ove serije.«

Ko pročita knjigu prof. Uzunçarşılı-a »Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı« (Ankara 1948), gde su odlično opisani Divan, njegove kancelarije, pa i divanski defteri, na osnovu ogromne arhivske i izvorne građe, videće koliko je to Elezovićevu tvrđenje iz osnova pogrešno.

Uzunçarşılı piše:

»U Divanu su se vodili mnogi defteri koji se odnose na razne poslove. Pored najvažnijih među njima, kao što su mühimme, ahkâm, tahvil, rüûs, nâme i ahidnâme defteri, bilo je mnogih deftera o drugim poslovima...

4) Spisak je delimično radio i d-r Fehim Bajraktarević, ali je većinu deftera pregledao Elezović. Bajraktarević je dao više podataka nego Elezović. On takođe navodi da defteri sadrže »odluke«, što pokazuje da je Bajraktarević pregledao deftere solidnije od Elezovića. Nažalost, Bajraktarević je pregledao malo deftera.

Mühimme defterleri su se nazivali oni koji su sadržavali zapise o političkim, socijalnim, ekonomskim, upravno-zakonskim (örfi) i upravnim odlukama, koje su se raspravljale na svakoj sednici Divana, kada je Divan redovno zasedao. Pošto nije bio običaj da se protokolira na Divanu, divanski pisari su zapisivali rezultate rasprava, bolje reći sadržaj odluke. Taj sadržaj odluke se iznosio pred reisül-küttab-a koji je overavao, pa se kasnije pisalo odgovarajućem mestu i naposljetku je nišandžija izvlačio tugru na napisanoj zapovesti ili fermanu.«

Uzunçarşılı navodi, dalje, primere da je zbilja to bilo tako, pa među ostalima navodi i primer iz V knjige mühimme defterleri (odluke od 7 ševala 973)⁵⁾. Kao što se vidi, ovo je tačno obratno od onoga što Elezović misli šta su mühimme defterleri.

Ali da predemo na samu publikaciju materijala. Ja se sa iskrenim čuđenjem pitam čemu služi takav prevod takvih »regesta«. Pre svega, čovek se mora zapitati zašto baš da se odabere VI i V knjiga, odnosno defteri iz 1564—1566 godine! Očigledno da se tu nije pošlo ni od kakvog kriterija nego od toga da se slučajno došlo do tih »regesta«. Elezović kaže: »Izvodi iz dve knjige ove zbirke važnih državnih dokumenata koje ovde objavljujemo imaju mnogostruku važnost ne samo za nas nego i za ceo kulturni svet. Ne samo što, po njima možemo da cenimo kakvo se sve bogatstvo istoriskih podataka krije u preko 260 takvih knjiga od 1553 do 1869 g., nego iz sadržaja V i VI knjige Mühimme defteri mi možemo iz bliza da pratimo kako su se vršile pripreme u Turskoj, kad se carevina spremala da zagazi u rat sa Habsburškom monarhijom i preko nje skoro sa celim hrišćanskim zapadom i da u podrobnostima pratimo kako se provodila mobilizacija u ovoj moćnoj carevini u vreme kad se besprekidno širila na tri kontinenta sveta«. (str. 18). To što tvrdi Elezović možda se može pratiti po VI i V knjizi mühimme defterleri, ali se ne može po ovakvim »registima« kao što su ovi koje je u prevodu on objavio.

To što je preveo Elezović i nisu nikakvi registi. To je prosto vrlo kratak sadržaj (fihrist) tih dveju knjiga mühimme defterleri, napravljen radi snalaženja u tim knjigama a ne radi toga da oni kao takvi koriste direktno istoriskom ispitivanju. Očigledno da nije kriva osoba koja je napravila fihrist za te dve knjige što se taj fihrist oglašuje onim što nije. Elezović je oglosio fihrist registima i snosi punu odgovornost za gore navedenu ocenu.

Hteo bih ukazati još na ovo. Kad je nepoznata osoba pravila fihrist, pravilno je postupila što je unela sve, jer taj fihrist treba da posluži

5) Uzunçarşılı, Osm. Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 79—82.

čovjeku koji će raditi na tim knjigama. Ali, ako neko pravi regeste, nema smisla da objavljuje sve iz tih knjiga. Posebno nema nikakvog razloga da mi objavljujemo sve iz tih deftera. Jasno je da bi mi trebali da objavljujemo ono što se nas tiče i što može imati veze sa istorijom naših naroda i zemalja. Međutim, tu ima stvari koje nikome ništa ne mogu koristiti onako kako su objavljene. Čemu služe ovakva saopštenja, koja se sretaju odmah na prvoj strani:

1

Str. 1. — 1 (m)⁶ 972.—

Čestiti ferman temišvarskom defterdaru Mehmedu: dopušta mu se da se vrati u Carigrad.

2

Str. 24. — 2 (m) 972.—

Visoka zapovest defterdaru od Halepa, Der- viš čelebiji: da se iz blagajnice Halepa uzme i pošlje za potrebe Jerusalima (str. 33).

Eto, to su prva saopštenja kojima počinju ti »regesti«. Takvih saopštenja ima još mnogo, gotovo više od onih koji ipak nešto kažu. Ne mogu navoditi sve primere, ali evo još nekoliko:

529

Str. 220. — kraj (r) 973.—

V. z. lali carevićevom: da postupi u smislu referata kadije Sejdi Šehera, od koga mu šalje prepis (str. 265).

531

Str. 220. — kraj (r) 973. —

V. z. kadiji od Iznika: odnosno drva i građe (str. 265).

Ali ima i ovakvih stvari:

545

Str. 220. — 21 (ca) 973.—

V. z. beglerbegu od Bagdada: da se obavesti o nekim licima iz Erbila (str. 267).

Ili ovakvih:

634

Str. 240. — 21 (ca) 973.—

V. z. beglerbegu u Erzerumu: da se pronađe nekakva nevernička žena (str. 276).

Ovo može oglasiti registima samo onaj ko bi hteo da piše parodiju na rad istoričara u sastavljanju regista.

Ali ima i takvih »regesta« iz kojih čovek ne može zaključiti o čemu se radi, koji nemaju smisla. Na primer:

117

Str. 61. — 4 (s) 972.—

V. z. begu od Šama: da daje timare i »dirlik« od Dušehra (Devšahir?) onima koji imaju u rukama fermane i koji idu radi »dirlik«-a. (str. 48).

6) Ove skraćenice u zagradi znače imena meseci.

Šta znači tu »koji idu radi dirlika«?

511

Str. 212 — 27 (r) 973.—

V. z. kadiji od Kešana: da se nevernicima na moru ne daje žito (str. 263).

Šta hoće tim da se kaže, šta se tu zabranjuje? Jasno ni u kom slučaju nije.

653

Str. 263. — 26 (ca) 973.—

V. z. kadiji u Jalak Adabu: da uhvati nekoga od zlikovaca (ehl-i-fesađ) zvanih (bad-el-habs) u Kara Murselu (str. 278).

Da li se ti zlikovci zovu »bad-el-habs« (?) ili »zvanih« znači »bad-el-habs« (?)?. Zar je moguće da Elezović ne zna šta znači *bad-el-habs*, tako jasan izraz!

702

Str. 278 — 9 (c) 973.—

V. z. Murad begu: da je od dva beglerbega to u Jemenu jedan podaren njemu (str. 284).

Ovo ne može niko razumeti. Šta je to podareno od dva beglerbega? Jedino, ako nije štamparska pogreška, pa treba da stoji: »od dva beglerbegata« mesto »od dva beglerbega to«. Najstrašnije je to da je Elezović u ispravkama na kraju brisao »to«, pa ispada da je Murad begu »od dva beglerbega u Jemenu jedan podaren«.

874

Str. 339. — 13 (b) 973.—

V. z. kadiji samokovskom: odnosno uzroka oslobođenja uhapšenika (str. 302).

Ne može se lako razumeti, a biće valjda da kadija objasni zašto je oslobodio neke uhapšene.

1814

Str. 656. — 22 (za) 973.—

V. z. begu od Segedina: da se izvuku »gore« brodovi (str. 399).

Da li to znači da se izvuku brodovi na obalu, ili da se upute brodovi koji se nalaze negde na donjem toku reke na više, ili nešto drugo?

Kakvog smisla ima objavljivanje ovakvih stvari, a sličnih ima još dosta!

Ali i tamo gde bi nešto mogli koristiti ti »regesti«, ima raznih pogrešaka.

Prvo, imena mesta su data sa mnogo pogrešaka. To se vidi po tome što je Elezović stavio znakove pitanja pored mnogih imena mesta. Nije čudo da ima upitnika kod imena sela, ali je čudnovato da ima jako mnogo znakova pitanja kod imena sandžaka i sedišta beglerbegova. Ponegde ne znamo zašto je stavljen upitnik. Na primer, zašto je stavljen upitnik kod Kobaša (str. 275) i kod Kupinika (str. 411)! Neka mesta su očigledno pogrešno data, a nije stav-

ljen upitnik. Sakmar će, na primer, biti sigurno Satmar (str. 205 — na str. 209 je stavljena primedba).

Pošto su ti »regesti« objavljeni samo u prevodu, ne može se izvršiti kontrola u svakom slučaju da li su izvesne besmislice i pogreške nastale zbog toga što ih je sastavljač fihrista napravio ili zato što nije dobro prevedeno. Dobija se utisak da ima i jednog i drugog. Već ponešto što sam ranije citirao pokazuje da sastavljač nije znao dati kratko sadržaj, a da očuva smisao. Ali, mnoge stvari pokazuju da ni prevodilac nije mogao izaći na kraj sa smislom tih kratkih saopštenja, da ih nije razumeo.

Evo primera:

13

Str. 30. — 2 (m) 972.—

V. z. beglerbegu od Erzeruma i kadiji erzerumskom: odnosno pogubljenja nekog lica koje je ubijalo i pljačkalo ljude (evelini kullarindan?) (str. 34).

Šta znači ovde evelini kullarindan? U registru stoji: evelin kullari? II 13 i ništa više. Sme li se u registima (i inače) objavljivati nešto što nema nikakvog smisla!

58

Str. 16. — 13 (m) 972.—

V. z. begu od Seleš (Siliistrije?) i kadijama Sofije i Hrsova: povodom tužbe protiv (uvez? avariz?) bejtulmal emina i sandžackog mefkufata od sandžaka Seleš(?), da se predmet sudskim putem isledi (str. 40—41).

Šta znači ovde uvez ili avariz? Ni u registru nije dato objašnjenje.

199

Str. 102. — kraj (s) 972.—

V. z. beglerbegu od Erzeruma i kadijama Bajburda i Esper (Esir?): da pozovu seljane sela jednog po jednog »salgun salup«, pa izvideti zašto se odmeću nemuslimani (str. 58).

Elezović ne zna šta znači salgun salmak, jer ni u registru nije objasnio, a znači: naplatiti, uterati porez,⁷⁾ a na ovom mestu će biti: nametati teret, udariti namet.⁸⁾

1919

Str. 691 — kraj (za) 973.—

V. z. obznanjuje se: da je za serdara jedinice (gönüllü sefer aşan taifesi?) postavljen jedan od karamanskih zajima po imenu Ibrahim aga (str. 409).

7) Salgun, salgm = pored ostalog: Steuer, Auflage, Frohne; salyane salmak = eine Jahressteuer eintreiben (Zenker 562).

8) Sipahi veyahud subaşı veya sancak voyvodası köyüne varsa gücle atına yem ve otluk be koyun ve tavuk taleb eyleyüb evden eve salgun salmaya (Barkan, Kannonlar, 270).

Ama, neće biti gönüllü sefer aşan taifesi nego gönüllü sefere eşen taifesi, i to ima smisla a gornje nema. Koliko Elezović ne zna ili ne pazi šta transkribuje pokazuje to što je u registru dao ovako: »gönüllü sefer aşan taifesi (družina koja dobrovoljno polazi u rat)«. Zašto tako nije prevedeno u tekstu, nije jasno.

Ovakvih primera može se naći još dosta. Ali kad smo kod reči gönüllü, da se zapitamo šta je ovo:

426

Str. 208. — 26 (r) 972.—

V. z. vojvodi bogdanskom: po njegovu zahtevu od jedinice (gönüllü) za odbranu zemlje može zadržati 100 duša (str. 87).

Zašto tu nije reč gönüllü prevedena? Kako Elezović stavlja u iste zagrade tursku reč, kad je prevede, moglo bi se shvatiti da gönüllü prevodi sa »jedinica«. Iz registra se vidi da Elezović inače zna šta znači ta reč.

Ali ima slučajeva gde se vidi da Elezović ne zna šta znači pojedina reč ili izraz na turskom. Naveli smo salgun salmak, a evo još jednog primera:

101

Str. 54. — 29 (m) 972.—

V. z. kadijama Akermana, Bendera i Kilije: da se raja, begunci iz Bogdanske, koji se nalaze na teritoriji dotičnih kadiluka, a koji su pobegli u međuvremenu od poslednjeg i pretposlednjeg događaja (fatret), da se vrate na svoja stara mesta (str. 46).

Nigde nisam spomenuo kako ti »regesti« jezički izgledaju u prevodu Gl. Elezovića, jer u to ne želim ulaziti. Ali ovde moram. Šta znači ovo: »da se raja« . . . »da se vrate«! Elezović inače svima prebacuje »rogobatan prevod«.

Ali nisam zbog toga citirao ovo mesto nego zbog prevoda reči fetret (kod Elezovića fatret). Šta znači: »a koji su pobegli u međuvremenu od poslednjeg i pretposlednjeg događaja«? Očigledno je Elezović preveo to loše. A zaista to znači: »a koji su pobegli za vreme interregnuma, za vreme bezvlašća.«⁹⁾ Interesantno je da Elezović u registru piše: »fatret, kobni događaj«.

Elezović i inače prevodi proizvoljno. Na primer: gedük = penzija (str. 41), agnam = stoka (str. 42, 55) itd. Neke od tih reči koje na jednom mestu pogrešno prevodi na drugom mestu prevodi tačno.

Još bih spomenuo nešto što pokazuje koliko Elezović neće da uzme u obzir tuđe opravdane primedbe.

9) Fetret = Mattheit, Abspannung, Erschlaffung; der Zeitraum zwischen zwei Propheten; Zwischenzeit, Interregnum (Zenker 657).

Elezović piše **çirahor** (str. 308, 385 i dalje konsekventno). On je napisao u svojim Turskim spomenicima: »**Tur. ğirahor vrsta kuluka.... ğirahor, çirahor doslovno bi značilo koji ždere smolu, katran. Kod Vuĳa saraori znači radnici. U ovom našem sluĳaju to će biti zapravo zidari.**« (Turski spom. I, 37, prim. 7). Iako mu je ukazano šta je bukvalno značenje reĳi **ce-rahor** (Gl-k Zem. muz. III, 196, prim. 8), Elezović ostaje pri svom smešnom tumačenju i piše **çirahor**.

Ali, ako mi nismo u stanju da uporedimo Elezovićev prevod sa originalima, ipak smo u stanju da izvršimo kontrolu nekih podataka.

U knjizi prof. Uzunĳaršili-a »Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı« ima spomena o podacima iz tih dveju knjiga koje je objavio Elezović, iako vrlo malo.

Prvo, na strani 80 i 81 kod Uzunĳaršili-a nalazi se zapis šta se raspravljalo na Divanu 7 ševala 973 godine. To je kod Elezovića zavedeno pod br. 1442—1448 i 1450—1451, odnosno na str. 451—543 deftera (izuzimajući 10 i 11 taĳku kod Uzunĳaršili-a).

Uzećemo, primera radi, kako glase neke taĳke kod Uzunĳaršili-a, kako odgovarajući »registi« kod Elezovića.

Uzunĳaršili

Temeşvar tarafına gidecek olan vezir Pertev Paşa'nın Tuna'yı gecerken kendisine at gemileri tedarik ve hazır edilmesine dair Semendire sancağı beğine (taĳ. 6).

Sefere çıkacak olan orduyu-ı hümâyuna koyun tedarik eden ve askerın geçmesi için köprünün eski olduĳunu bildiren Sirem sancağı beğine koyunların beslenmesi ve köprünün iki araba geçecek surette tamiri hakkında (taĳ. 7).

Elezović

V. z. smederevskom begu: da spremi brodove za prevoz konja (at gemi) i za prevoz vojske (br. 1446).

V. z. begu sremskom: da se spremne ovce za carsku ordiju, i podnese njihov spisak (br. 1447).

Ovim ukazujem koliko su ti navodni registi oskudni.

Koliko je sigurno ĳitanje imena mesta u fihristu koji je preveo Elezović pokazuje jedan primer. Elezović na str. 212 piše »sandžak ĳamşikez (?). Uzunĳaršili isti sandžak ĳita **ĳemişkezek**, citirajući istu stranu V knjige mühimme deftera (str. 103, prim. 2).

Uzunĳaršili saopštava:

Arab defterdarına hüküm ki, Südde-i saadetime kazaya defterin gönderip Vilayet-i Dulkadir müceddeden tahrir olundukta defter-i atikte bazı kurâ ve mezariden nisif mâlikâne mukayyed olmaĳın defter-i cedidde dahî nisif mâlikâne yazılıp sahipleri mülkiyetini

isbat edemeyip defter-i cedid-i mufassalda mevkuf kaldıĳın bildirmişsin. Buyurdum ki hükmi-şerifim varıcak göresin vilâyet müceddeden kitabet olundukta sahipleri mülkiyetlerini isbat etmemekle defter-i cedidte mevkuf kalıp timara verilmiyen nisif mâlikâneleri havas-ı hümâyunum için zabtettiresin. (Str. 106—7, prim. 5).

Kod Elezovića »regist« tog istog dokumenta glasi:

V. z. defterdaru od Arab: da se imanja ĳiji vlasnici nisu mogli dokazati privatnu svojinu (mülkiyet), koja su prilikom novog popisa ostala kao blokirana, da se ne daju u timar, nego da se ta poluprivatna imanja zadrže kao carski has. (br. 269 II).

Iz ovoga se vidi ne samo da je sastavljaĳ regista na turskom skraćenjem nešto promenio smisao, nego da je Elezović lošim prevodom izraza nisif mâlikâne (= poluprivatno imanje) udaljio »regist« sasvim od prave sadržine toga dokumenta.

Nije potrebno, mislim, nabrajati dalje pogreške koje se još mogu sresti u ovoj Elezovićevoj knjizi. Ono što smo dosada naveli pokazuje jasno kakav je karakter ove publikacije. Pogreške i besmislice kod Elezovića ne javljaju se sluĳajno — tó nisu lapsusi koji se mogu svakom dogoditi — nego su posledica nedora-slosti poslu.

Treba još istaći da ova druga knjiga Zbornika za istoĳnjaĳku istorisku i književnu građu znaĳi dubok pad prema prvoj knjizi. U prvoj knjizi, u Turskim spomenicima, ima takođe smešnih objašnjenja, kao što je objašnjenje reĳi **cerahor**. Ima i tamo takođe mnogo pogreşaka, pa ĳak ima u nekim kratkim saopštenjima ili primedbama gotovo isto toliko pogreşaka koliko i reĳi. Navešću jedan vrlo karakteristiĳan primer. Elezović piše:

Napisano: fahr-ul-fevaris, neobiĳna upotreba pers. reĳi feres, konj, ovde verovatno u smislu spahija, vitez. (Turski spom. I, 35, prim. 1).

Fevaris nije nikakva »neobiĳna upotreba« nego najobiĳniji slomljeni plural (od oblika **fâ'il**). Ta reĳ nije isto što je **feres**, iako dolazi od jedne osnove. **Feres** nije perziska reĳ nego arapska. Nije »verovatno u smislu spahija — vitez« nego baş plural od arap. **fâris** što znaĳi konjanik, spahija. Ovde bi se moglo reĳi: pet reĳi deset pogreşaka.

Ima u Turskim spomenicima primedaba ispod teksta koje su ispale ĳitave studije, u kojima se raspravlja o stvarima kojima pisac nije dorastao. Neke od tih »studija« ponešto i vrede, a neke su takvog karaktera kao što je »studija« o slamskom datiranju, o ĳemu piše H. Şabanović u ovoj svesci Priloga

Svega toga ima u Turskim spomenicima. Ali su onde odabrani važni turski spomenici, od kojih su mnogi onde prvi put objavljeni. Tamo su objavljeni važni dokumenti iz Dubrovačkog arhiva i dokumenti koji su samo Elezoviću dostupni. Turski spomenici su vrlo korisna knjiga pored svih mnogobrojnih pogrešaka i očevidne nespreme izdavača za taj posao. Ovi »registri« koji su objavljeni u drugoj knjizi Zbornika su od neznatne koristi, a metodološki ne zadovoljavaju ni sa gledišta istorije ni sa gledišta orijentalne filologije. Kod Turskih spomenika onaj ko nije stručnjak ne može lako zapaziti loše strane, izuzimajući mesta gde se Elezović upustio u istoriske teme u svojim »studijama« u primedbama ispod teksta.¹⁰⁾ Kod ovih »registra« ne treba čovek da bude nikakav stručnjak da zapazi da ta publikacija nema gotovo nikakve vrednosti.

Vrednost te publikacije svodi se samo na to da mi imamo indicije šta sadrži V i VI knjiga mühimme defterleri i da dobijemo nekakvu sliku šta sadrže mühimme defterleri uopšte. Vrednost ove publikacije, dakle, svodi se na ono što je hteo da daje sastavljač fihrista tih dveju knjiga, ukoliko nije nešto Elezović rdavo preveo ili loše protumačio.

Branislav Đurđev

G. H. Bousquet, Les conquêtes musulmanes et l'impérialisme arabe, extrait de la »Revue africaine«, t. XCIV, N° 424—425 (3e et 4e trimestres 1950), p. 283—297.

Alžirski univerzitet je važno središte orijentalnih studija. Na filozofskom fakultetu ovog univerziteta predaju se istočni jezici i književnost, istorija Arapa i islamske civilizacije, islamska arheologija, islamska filozofija. Na ovom fakultetu postoji i orijentalni institut koji objavljuje svoja posebna izdanja pod naslovom »Publications de l'Institut d'Etudes orientales de la Faculté des Lettres«. Na pravnom fakultetu predaje se šerijatsko pravo i upoznavanje života i običaja islamskih naroda.

Ovaj poslednji predmet uveden je pre 20 godina, a predaje ga poznati naučnik prof. Buske. On spada u red najboljih poznavalaca ovih pitanja i dosada je objavio niz značajnih studija iz ove oblasti. Nedavno sam dobio navedeni njegov članak koji je napisao u čast

10) Neke tvrdnje u Turskim spomenicima svakom moraju biti čudne, makar ne mogao u njih sa sigurnošću ući. Tako, na primer, svakom mora biti jasno da je nemoguća Elezovićeva tvrdnja da se o turskoj paleografiji ne može govoriti (str. XV predgovora).

prof. Šumpretera, u kome obrađuje problem o arapskom osvajanju i širenju islama u prvom veku po Hadžri.

U početku članka Buske ističe značaj i složenost ovog problema i veli da je arapsko osvajanje u prvom veku po Hidžri jedna od najzačudnijih pojava opšte istorije. Za nekoliko desetina godina zajednica plemena, dotada anarhičnih i čija je istoriska uloga bila bez značaja, uspeva da osnuje carstvo koje se proteže od Indije do obala Atlantika. On se osvrće na objašnjenja koja su ovoj pojavi dali razni naučnici, kao Kaetani, Beker, Vinkler, Šumpeter i konstatuje da oni jednostrano posmatraju ovaj proble. Jedni ističu da su verski zanos i želja za širenjem islama sačinjavali snagu koja je povezala arapska plemena i pokrenula ih na osvajanje. Drugi zastupaju gledište da je ratnički instikt arapskih plemena bio u osnovi glavni pokretač za osvajanje, a treći da je postepeno isušivanje i osiromašenje arapskog poluostrva potaklo arapska plemena na seobu i osvajanje.

Buske ističe da se pojava brzog osvajanja i napredovanja Arapa ne može objasniti pojedinim činjenicama. On smatra da ovu stvar treba gledati u spletu raznih činilaca koji su delovali kao pokretačka snaga i usloveli arapsko napredovanje. U tom su smislu istovremeno delovali ovi činioci: vera, siromaštvo, ratnički instikt, dobra organizacija arapske države i njene odlične vođe, kao i razrivenost Perzije i Vizantije koje se nisu mogle suprotstaviti i sprečiti arapsko nadiranje.

Pri raspravljanju navedenih pitanja Buske dodiruje i problem islamizacije pokorenih naroda. On pravi oštru razliku između arapskog osvajanja, dominacije i islamizacije, i ističe da su to odvojene stvari koje se i drukčije objašnjavaju. Pogrešna je tvrdnja da su Arapi ostavili pokorenim narodima da biraju ili prelaz u islam ili smrt. Oni nisu vršili osvajanja u cilju prisilne islamizacije. Ona je nastupila posle osvajanja, a vršila se postepeno i dobrovoljno u toku nekoliko vekova sticajem raznih političkih, ekonomskih, kulturnih i verskih faktora. U prilog toga govori činjenica što je ostalo pokorenih naroda koji su i dalje očuvali svoju veru i što se islam raširio čak i u onim krajevima koji nisu nikad bili pod vlašću arapskih i islamskih vladara (Centralna Afrika).

Sigurno ovaj složeni problem nije se mogao potpuno obraditi u ovoj kratkoj studiji u kojoj su podvučene i osenčene samo glavne linije. I pored toga pisac je uspeo da jasno i pravilno uoči, postavi i izloži probleme i da izvuče pravilne zaključke.

D-r Mehmed Begović

Ismail Hakki Uzunçarşili, Kanun-i Osmanî Mefhûm-i Defter-i Hâkanî, Belleten XV br. 59, Ankara 1951, s. 381—399.

U navedenom časopisu turskog historijskog društva poznati historičar I. H. Uzunçarşili objavio je jednu kanunnamu iz doba sultana Murata IV, koju je sastavio reisülküttâb Avni Omer-efendi 1051 (1642) godine. Uzunçarşili pretpostavlja, da je A. Omer-efendi prije nego što je postao reisülküttâb bio »defter emini« i da je tu kanunnamu napisao vršeći ovu dužnost. Vjerovatno on to zaključuje po materijalu koji se u njoj iznosi. Naime, tu su izloženi svi oblici i načini iskorištavanja poljoprivrednih područja u timarsko spahijskom sistemu. A to bi najbolje mogao poznavati »defter emini«, tj. povjerenik koji se nalazi na čelu uprave koja rukovodi timarsko spahijskom organizacijom.

Pažljivo sam pročitao ovu kanunnamu i konstatovao, da se ona uglavnom slaže s jednim dijelom rasprave Ali Čauša, koju sam 1947 godine objavio u turskom tekstu i prevodu u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Šteta je da prof. Uzunçarşili prije objavljivanja kanunname nije znao za ovu raspravu, čiji se original iz pera samog Ali Čauša i s njegovim potpisom nalazi u našem Orientalnom institutu. To bi mu dalo mogućnosti da uporedi ova dva izvora i da ispravi i dopuni neka mjesta kanunname Avni Omer-efendije, čiji je on prepis našao u biblioteci Ragib-paša u Istanbulu.

Kod Ali Čauša na prvom mjestu opširno je data administrativna podjela Osmanske carevine s obzirom na način uprave i na spahijsku organizaciju (turski tekst s. 146—152, prevod s. 174—183). Toga u kanunnami nema. U uvodu te kanunname govori se o pravnom karakteru mulkovne i mirijske zemlje onako kako je to objašnjeno u fetvama šejhulislama Ebu-s-Suuda, a što se nalazi i na početku kanunname koju je objavio Dr. Fuad Köprülü u MTM.

Iza toga Ali Čauš iznosi agrarno pravni karakter raznih oblika timarskog sistema. Tu su izložene 22 vrste timara u širem smislu i način njihovog korišćenja kao i dužnosti koje su za njih vezane. A to su slijedeće:

- 1) carski hasovi (»havass-ı humâyûn«);
- 2) hasovi vezira i drugih viših državnih funkcionera;
- 3) hasovi ustupljeni sultanijama u vidu apañaze (»paşmaklık«);
- 4) malikâne date sultanijama i naročito istaknutim ličnostima za njihove zasluge;
- 5) vakufi;
- 6) arpaluci koji su određivani dvorskim agama i starješinama državnih radionica kao i nekim pograničnim bezima;

7) odžakluci, koji imaju karakter hasa, a koji su prilikom osvojenja nekih područja davani nekim bezima s pravom nasljeđivanja kao nagrada za njihovu pokornost i za vršenje određene dužnosti;

8) zeameti i timari koje su dobivali spahije koji su sačinjavali elitnu tursku konjicu;

9) timari izdvojeni iz zeameta i timara penzionerima (»tekaüd timarları«);

10) zeameti i timari koji su u smislu jurtluka i odžakluka davani nekim aširetskim bezima (»yurtluk timarları«);

11) timari ustupani na način malikâne, ali s obavezom slanja ratnika (»celebü«), zbog čega se i zovu »mülk eşkincilü«;

12) zajednički timari s naizmjeničnom obavezom učestvovanja u ratu, zvani »kâr be-nevbet« ili »münavebe timarları«;

13) zeameti i timari koji su u smislu arapluka davani bezima muselema, juruka, pješaka (»yaya«), cigana i akindžija (»Rumelideki geri hizmet ve akıncı timarları«);

14) zeameti i timari određeni bezima i çeribaşama vojnučkog reda (»voynuk beyleri ve çeribaşilari timarları«);

15) timari ustupani službenicima carske ergele (»yund ocaklar timarları«);

16) gedik timari koji su u smislu arapluka dobivali dizdari, čehaje i ostali čuvari tvrđava;

17) timari ustupani musulmskim odžacima (»müsellem timarları«);

18) timari carskih sokolara (»hassa av kuşçuları timarı«);

19) timari davani čuvarima klanaca i opasnih mesta (»ashab-i derek ve derbentçi timarları«);

20) timari ustupani komornicima (»atçekenler timarları«);

21) timari davani hrišćanskoj vlasteli i knezovima i primiçurima;

22) vojnučke baštine (»voynuk baştinaları«).

Sve se to nalazi i u kanun-nami Avni Omer-efendije. Samo kod timara penzionerima postoji slijedeća dopuna o janjičarima: »Postoji 14 zeameta koji su određeni borcima, pješacima, janjičarskog odžaka. Oni se daju u vidu penzije zaslužnim i starim u Odžaku i oni se mole za dug život i sreću carevu.«

Isto tako u kanun-nami gdje se govori o muselema dodato je ovo: »Muselemi Ovçepolja, Tanridağa Soluna, Kodžabzika, Naldökena, Kizildža, Çirmena, Çingene i Vize koji su »muaf« (oslobodeni izvjesnih nameta), svi skupa čine 1019 odžaka. U carskom defteru to su zapisani juruci i muselemi, od njih 30 osoba čini jedan odžak, od toga pet osoba su »benevbet eşkinci«. Oni svi skupa ne čine 1019 odžaka, nego samo muselemi u Rumeliji čine 1019 odžaka. Juruci u Rumeliji čine 1290 odžaka. Prema tome musulimi i juruci ukupno

imaju 2309 odžaka, od kojih 25 osoba su jamaci (pomoćnici — rezerva). Kada se dogodi carski ili vojni pohod oni kojima je red da idu u rat (»nevetli eşkinci«) uzimaju od svojih jamaka po 50 akči umjesto divanskih vanrednih nameta (»avarız-ı divâniye«) i idu na vojnu; a kada nema vojnog pohoda, oni to ne uzimaju. Oni koji po redu idu na vojnu ne daju ovčarine (»adet-i aĝnam«) za onu godinu kada idu na vojnu. Ova grupa markar učestvovala na vojni i kao spahija opet se ne oslobada svog juručkog svojstva.

Svim muselemima data je zemlja u veličini jednog čifluka. Desetina žita koje se dobije s tog čifluka kao i odgovarajuća pristožba upisani su na timar. Oni koji su na redu uzimaju prihod toga timara i idu na vojni pohod. Oni se upotrebljavaju u ovakvim poslovima (oko topova). Te se dužnosti obavljaju uz njihovu pomoć, dok je dužnost borbe i ratovanja stavljeno kao obaveza zaimima i timarnicima. Od nekog vremena od njih se uzimaju zamjenici te oni sami ne idu u ratnu službu.

Osim toga u kanun-nami Avni Omer-efendije dodate su još tri vrste timara i to malikâna u ejaletu Rum, timari za pozadinsku službu u Anadoliji te džambazi i garibi. Ovo Ali Čauš nije unio u svoj rad, vjerovatno zato što se tiče Anadolije. Ali s obzirom na važnost ovih podataka za poznavanje turskog spahijskog sistema, mi ćemo te dijelove u cijelosti donijeti u prevodu.

1) Malikâna u ejaletu Rum

»Jedna je vrsta malikana koja postoji u ejaletu Rum. A to je područje Amasije i Sivasa koje je poznato pod nazivom vilajeta Rum. Ono čini sedam sandžaka. Ti sandžaci imaju neke svoje osobne čifluk (»harac-ı muvazzaf«) ovdje se uzimaju po bine. Naprimjer osim određene novčane pristožbe na čifluk (»harac-ı muvazzaf«) ovdje se uzimaju po dvije desetine od žitarica (»hububât« — zrnje) i ostalih proizvoda (»gallât«). Jednoj kažu divanska desetina (»öşr-i divâni«), nju uzimaju spahije koje posjeduju timar. A jednoj vele malikanska desetina (»öşr-i mâlikâne«), nju uzimaju uživaoci vakufa i mulkova (»ashab-ı evkaf ve emlak«). U određivanju petine na ime srazmjerne naturalne rente (»harac-ı mukaseme«) nije uzrok to što je zemlja spomenutih krajeva jaka, to uopšte ne bi bilo zakonito. Pravi razlog je slijedeće: Prilikom osvojenja stanovništvo tih područja ostavljeno je na njihovim mjestima, a na njihove glave stavljena je džizja kao i na stanovništvo ostalih zaštićenih zemalja. Na njihovu zemlju uspostavljena je određena novčana renta (»harac-ı muvazzaf«) i odgovarajuća naturalna renta (»harac-ı mukaseme«). Ali zemlja njima nije data u vlasništvo, nego — nakon što je izdvojena za fiskus muslimana — vrhovništvo nad zemljom (»rakabât-ı arazi«), nahija po nahija, ustupljeno je u vlasništvo nekim

prvacima. Ali kao što je u Rumeliji ustupljeno u vlasništvo nekim vezirima i ajanima, nije im to dato u vlasništvo s haračima i drugim daćama, nego im je dato u vlasništvo (posjed) s tim da ti vlasnici daju poreskoj blagajni (»beyt-i harac«) haradži-muvazzaf i haradži-mukasemu. Međutim pošto je spomenutim teško šta više nemoguće da sami sobom obrađuju i iskorištavaju veći dio zemalja, to je svaki od njih dao u najam ona područja koja spadaju u njegov mulk nekima od raje koji su ih prije posjedovali ili drugima. I svaki od ovih sije i žanje zemlju koju drži te pošto dade spahiji haradži-muvazzaf i haradži-mukasemu, daje i njihovim vlasnicima desetinu od žitarica i od dobivenog prinosa sa vinograda, bašče i vrta kao kiriju za zemlju. Tako je sporazumno ugovoreno i tako se je s obe strane iskorištavalo i postupalo.

Tokom vremena izumrli su vlasnici i posjednici, te su njihovi nasljednici usvojili način koji je priman s koljena na koljeno i na tome se je trajno ostalo. Ovo je ono što nazivaju malikânskom desetinom. Na taj je način polovina cjelokupne zemlje u spomenutom ejaletu havas i timar, a druga polovina malikâna koju uživaju posjednici vakufa i mulkova. Ovima nikakva služba nije određena.

I u kanun-nami sultana Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vladavine navode se neki predjeli u Anadoliji u kojima su uzimane po dvije desetine »malikâne« i »divâni«. U vezi s tim u napomeni 177 citirao sam jedan odlomak iz jedne kanun-name (»Kanun-name-i ma'mulun bihadir«) koju sam našao u Orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije u Zagrebu, a koji se odnosi na spomenutu divansku i malikânsku desetinu. Sadržaj toga odlomka uglavnom se podudara s gornjim tekstom Avni Omer-efendine kanun-name. (Vidi Glasnik Zem. muzeja za 1949—50 godinu, str. 338).

Iz prednjeg se lako može zaključiti, da navedena vrsta malikâne je sasvim drugog pravnog karaktera nego što je malikâna u Rumeliji.

2) Timari za pozadinsku službu u Anadoliji

»U Anadoliji također postoji red pješaka (»ya-ya«) i muselema, i oni svi idu na vojnu. Od njih 6900 osoba dolazi po redu na vojnu, a sa jamcima bilo ih je 26.500 osoba. Od spomenutog reda pješaka i muselema vođeni su na vojnu oni koji su na redu (»nevetlûsü«) te su vršili službu teglenja topova, čišćenja topova i donošenja hrane.

Kao što u Rumeliji tako je i kod ovih postojao čifluk musellemskog odžaka, te je desetinu žita i pristožbe uzimao onaj pješak i muselem koji je u tom odžaku bio na redu i on bi vršio ratnu službu. Međutim pješački i muselemski red je ukinut i svi oni koji su bili u Anadoliji upisani su kao raja. A njihovi čifluci pripojeni su zeametu i ti-

maru. I kao što je gore navedeno, četrnaestorici od janičarskog odžaka dat je »oturak yaya beyliži« (kao penzija), a ostalo je upisano na zeamet i timar i ovi su obavezni ići u pomorski rat zajedno s admiralom mornarice (»kaptan-paša«).

3) Džambazi i garibi (»canbazân ve garibân«)

Osim ovih ima još 1280 osoba džambaza i gariba. I kod njih od 10 osoba jedna osoba vrši ratnu službu kad joj bude red. Tako je na vojnu išlo 128 osoba. Sada su i oni dokinuti, a zaveden je zeamet i timar. To je detaljno registrovano i zapisano u državnoj defterhani.»

O džambasima i garibima govori se i u kanun-nami sultana Sulejmana. — Vidi Glasnik Zem. muzeja 1949—50 god., str. 349, napomena 225a).

Time se završava kanun-nama Avni Omer-efendije. Međutim kod Ali Čauša dalje se govori o značenju pojedinih termina koji se odnose na zeamete i timare (turski tekst 159—163, prevod 193—196), zatim o dodjeljivanju zeameta i timara (turski tekst 163—173, prevod 196—205) i na kraju dodan je jedan odlomak juručkog zakona.

Ako uporedimo tekst kanun-name s odgovarajućim dijelom rasprave Ali Čauša, vidjećemo da su oba teksta skoro istovjetna. Postoje tu i tamo male razlike, ali one ne utiču na cjelinu i na njen smisao. Zato se postavlja pitanje ko je pravi autor toga. Kako Uzunčaršili navodi, na osnovu prepisa, kanun-namu je sastavio Avni Omer-efendi 1051 (1642) godine. Ali Čauš je na kraju svoga rada stavio datum 9 safera 1064 godine (30-XII-1653). To bi značilo 11 godina kasnije, iz čega bi slijedilo da se je on koristio navedenom kanun-namom. Samo je karakteristično, da je on u svoju zbirku unio svojom rukom više istoriski važnih dokumenata, ali nigdje nije stavio svoga potpisa. Potpisao se je jedino ispod svoje opširne rasprave o timarsko-spahijskoj organizaciji stavivši: »Napisao ponizni Ali Čauš iz Sofije na službi u carskom dvoru«. To bi opet značilo da je to njegov rad. Ali i u tom slučaju on se je svakako koristio zvaničnim podacima i zakonskim propisima.

Da bi se ova stvar potpuno osvijetlila, trebalo bi utvrditi ko je Ali Čauš i kakve je sve funkcije vršio. Ja se nadam, da će prof. Uzunčaršili — koristeći se bogatim materijalom carigradskog arhiva — moći riješiti to pitajne.

Po mom mišljenju navedeni zakonski propisi potiču iz doba sultana Sulejmana Veličanstvenog, kada se je timarsko spahijska organizacija bila u potpunosti razvila. Tada je Osmanska imperija dostigla svoju kulminaciju, te su bili utvrđeni i zakonski propisi za sve forme timarsko spahijskog sistema. Zato bi o ovom problemu trebalo tražiti izvore iz tog perioda.

Hamid Hadžibegić

Björn Collinder, Reichstürkische Lautstudien Upsala — Leipzig 1939., str. 104 (Uppsala universitetet årskrift 1939:1).

Univerzitet u Upsali izdao je više studija iz područja orijentalistike. Pred nama je studija o fonetici modernog turskog jezika, koju je napisao Björn Collinder. Ova studija predstavlja iscrpnu obradu fonetike modernog turskog jezika, pa je zanimljiva za sve turkologe a naročito za one koji nisu imali prilike da slušajući živi turski jezik naviknu svoje uho na ispravno akcentiranje i zakone turske fonetike.

Pisac se je dugi niz godina bavio fonetikom kako turskog tako i drugih jezika i napisao studiju o fonetici finsko-laplandskog jezika i studiju o jezičnom blagu indo-ularskih jezika. Studirajući tursku fonetiku pisac je boravio u Brusi i rezultate svoga istraživanja izložio u ovoj studiji. Da bi u samom naslovu odredio razliku između modernog i osmanlijskog turskog jezika pisao je ovoj svojoj studiji dao naslov »Studija o fonetici državnog turskog jezika«.

Osmanlijski turski jezik vrvi varvarizmima. On je jedna vještačka mješavina stvarana vjekovima od arapskih, perzijskih i turskih riječi. Period osmanlijskog turskog jezika završen je 1928 god. kada su Turci uveli latinsko mjesto arapskog pisma ili bolje kada su Turci osnovali »**Türk Dili Tetkik Cemiyeti**« (Društvo za izučavanje turskog jezika — 1932.). Ovim događajem počinje period modernog turskog jezika. Razlika između modernog i osmanlijskog turskog jezika postala je tako osjetna da je »**Türk Dili Kurumu**« (Društvo jezičara) izdalo priručnik **Türkçeden-Osmanlicaya i Osmanlicadan-Türkçeye** kao tumač riječi i izraza modernog turskog jezika. Pisac je na ove razlike lijepo ukazao u predgovoru svoje studije na dva primjera od kojih jedan predstavlja strofu iz poznate pjesme »**Novbehar**« (Proljeće) od pjesnika Ekrem Beya. U ovoj strofi ima 30 riječi koje su sve arapske i perzijske povezane kojom turskom potpozicijom ili nastavkom. Samo četiri riječi su se udomaćile u turskom jeziku dok su sve druge neobrazovanom Turčinu nepoznate. Zbog važnosti rezultata do kojih je pisac došao potrebno je da te rezultate ovdje izložimo bar u najkraćim crtama.

U turskom jeziku postoji samo kratki glas, kao **baba** (otac), dok se dugi glas pojavljuje samo iznimno i to u riječima arapskog i perzijskog porijekla kao **āile** (familija), **hāne** (kuća). Dvostruki konsonant se pojavljuje samo u složenim riječima, kada prvi dio složenice završava a drugi dio počinje istim konsonantom: **yollar** (putevi). Vokali **i, ü, i, u** izgovaraju se kraće, **iki** (dva), nego vokal **e, kedî** (mačka), **nemli**

(vlažan). Na kraju riječi ovi se vokali izgovaraju nešto kraće nego na početku i u sredini riječi, **gitti** (ode), **ileri** (naprijed).

Konsonanti **b** i **d** na kraju riječi asimiliraju se u **t**. Kako su Turci usvojili fonetički pravopis to se riječ **at** (gen. sing. **adin** — ime) i **at** (gen. sing. **atin** — konj) u nominativu singulara izgovaraju i pišu jednako.

Konsonant **r** na kraju riječi izgovara se većinom bezvučno: **diğer** (drugi).

Vokal e. U turskom jeziku postoji zatvoreno **e**: **gece** (noć), **elma** (jabuka), i otvoreno **e**: **bebek** (beba), **demek** (reći). G. 1937 predlagano je na kongresu jezičara u Turskoj da se za otvoreno i zatvoreno **e** uvedu dva posebna znaka, ali ovaj predlog nije usvojen. Pöhle čak razlikuje u turskom jeziku četiri varijacije izgovora ovoga vokala. Prema ovome jednako se piše i zatvoreno **e**, npr. **ekşi** (kiseo), **eski** (star), kao i otvoreno **e**, npr. **tepe** (brežuljak), **gelmek** (doći). Pisac je jasno ukazao na ove razlike i naveo za zatvoreno i otvoreno **e** po sedamdeset riječi. Prema utvrđenom pravilu turske fonetike **e** se u prvom slogu riječi izgovara zatvoreno ako u drugom slogu riječi slijedi vokal **i** koga od **e** dijeli jedan konsonant.

Vokal a. Iako turska ortografija ima samo jedan znak za vokal **a** pisac transkribira ovaj vokal na šest načina da bi ukazao na razne varijacije izgovora ovoga vokala. Ovo variranje nije uslovljeno etimološki, nego je posljedica metafonijske već prema kvalitetu susjednih konsonanata, pa je pisac objasnio razne varijacije u regresivnoj, progresivnoj i konvergentnoj metafonijski. Tako bi izgovor vokala **a** u prvom slogu slijedećih riječi imao posebnu varijaciju, npr. **kapi** (vrata), **kasap** (mesar), **taramak** (češljati), **yarim** (polovica).

Vokal o. Ovaj vokal dolazi samo u prvom slogu riječi turskog porijekla. Ako u drugom slogu slijedi vokal **u** ili konsonantno **u** (nastalo od frikativnog **ğ**), onda se vokal **o** u prvom slogu izgovara nešto zatvorenije; npr. **komşu** (susjed), **oyun** (igra), **dokuz** (devet), **koku** (miris), **soğan** (luk). Lijep primjer recipročne metafonijske je riječ **o biri** (drugi) koja se izgovara i piše **öbürü**.

Konsonanti. Većina konsonanata mijenjaju jačinu tona i mjesto artikulacije prema položaju vokala. Konsonant **l** poslije vokala dobiva mekši ton ntr. **bilgi** (znanje), **gelir** (prez. II 3 l. s. doći).

Što se tiče konsonanta **k** pisac nije dovoljno ukazao na razlike u izgovoru koje se mogu tačno uočiti ako se uzme u obzir arapska ortografija i način pisanja pojedinih riječi u osmanlijskom jeziku. U modernom turskom jeziku (latinskom pismu) konsonant **k** zamjenio je dva različita

konsonanta arapske ortografije (ك i ق), koji imaju dva različita izgovora, jer su dva različita grlena glasa. Tako se konsonant **k** u riječima **kokmak** (mirisati) i **konak** (prenočište) izgovara tvrđe i malo duže praćen zadnjepčanim vokalima, dok se **k** u riječima **köpek** (pas) i **kesmek** (rezati) izgovara mekše praćen prednjepčanim vokalima.

Konsonant **g** izgovara se ili jasno kao u riječima **göz** (oko), **gelmek** (doći) ili mekše (koga prati jedan glas koji prelazi u **j**) kao u riječima **bilgi** (znanje), **rüzgar** (vjetar).

Međutim ni ovaj glas autor nije dovoljno objasnio. U turskom jeziku glas **g** ima zapravo tri varijacije prema vokalima koji ga prate; **g** koje se sa zadnjepčanim vokalima izgovara duže, kao u **gelmek**, **g** koje se sa prednjepčanim vokalima izgovara nešto jasnije, sprijeda, npr. **gavga** (svađa) i meko **g** koga prati poluglas između **j** i **i** kao u riječima **bilgi** i **rüzgar**.

Izgovor frikativnog **ğ** (nastalog od گ) pisac je iscrpno objasnio u brusanskom govoru i kratko se osvrnuo na njegov izgovor u yozgatskom i istanbulsom govoru.

Poslije vokala **e** frikativno **ğ** izčezava samo onda, ako i poslije njega slijedi vokal **e**, npr. **eğer** (ako). Poslije vokala **i** često se mjesto frikativno **ğ** čuje kratko zadnjepčano **ı**, a u oblicima futura prelazi ponekada u dugo **e**, npr. **diğer** (drugi), **seveceğim** (fut. I l. s. voliti). Poslije **a** i zadnjepčano **ı** **ğ** se izgovara, a ako stoji između dva vokala onda se čuje muklo, npr. **ayağı** (ak. noga), **ışığı** (ak. svjetlo). Poslije vokala **o** čuje se ili kao zadnjepčano **u** ili **y**, npr. **yoğurt** (kiselo mlijeko), **doğur** (prez. II 3 l. s. roditi se).

Konsonant **h** (arapsko ح) izgovara se svuda kao obično **h**; jedino ako iza njega slijedi zadnjepčano **ı** onda se izgovara slično kao u arapskom jeziku, npr. **hırsız** (per. kradljivac), **hızlı** (brz).

Akcenat. Pisac se je kod obrade akcenta poslužio naročitim znakovima da bi precizirao visinu tona i jačinu pritiska. Tako je visoki ton označio sa (accentus acutus) kao **bulút** (oblak), naglašeni niži ton označio sa (accentus gravis) kao **áltı** (šest). Jačinu pritiska označio je brojevima 0, 1, 2, 3 i 4 iznad vokala tako da 0 označava najslabiji, a 4 najjači pritisak (najkraću i najdužu varijaciju). Npr. **blćák** (nož), **ádá** (otok), **ádim** (moje ime), **báktim** (perf. I l. s. gledati), **şeyler** (pl. stvar), **sévmediníz** (perf. II 2 l. pl. neg.), **sevmediler** (perf. III 3 l. pl. neg. voliti). Na ovaj

način pisac je na jasan i precizan način označio visinu tona i jačinu pritiska u svima riječima koje je u svojoj studiji naveo kao primjere.

Iz tehničkih razloga nismo mogli svuda na ovaj način prikazati jačinu tona. Iz istih razloga nam je na više mjesta morala izostati tačka odnosno tačke na vokalima *i* i *ü* ako su ovi vokali nosioci okcenta.

Pisac je oksitonom označio riječi koje visoki ton imaju na posljednjem slogu, baritonom riječi koje ne nose visoki ton na posljednjem (nego na prvom ili drugom) slogu, a enklitikama riječi koje su sljedeći drugu riječ izgubile svoj visoki ton.

Gotovo je pravilo da turske riječi imaju visoki ton (Hochton) na posljednjem slogu. Od ovoga pravila se izuzimaju strane riječi, složenice, dodaci, uzvici i indeklinabile koje u rečenici imaju jednom slabiji, a drugi puta jači akcentat.

Sve turske imenice (imenički korjenovi i glavni brojevi) u nominativu (ako nisu upotrijebljene kao vokativ) imaju visoki ton na posljednjem slogu (oksiton). Isto tako sve jednosložne riječi i imenički oksiton-korjenovi u svima padežnim i pluralnim formama su oksitoni. Pisac je pronašao samo četiri iznimke od ovoga pravila, ali primjećuje da je moguće da se nađe još koja imenica koja je bariton: **ánne**, **ánnesi**, **ánnesine** (mati), **ali annéciğim** (moja majčica); **bálta** (sjekira), **báltacı** (cjepar), **sópa**, **sópacán**, ali i **sopacán** (štap) i **tárlada** (njiva) samo u lokativu.

Pozajmljene riječi iz evropskih jezika zadržale su u principu svoj prvobitni akcentat. Pisac je kao primjere naveo dosta riječi pozajmljenih iz evropskih jezika, ali je pogrešno označio porijeklo izvjesnih riječi, npr. riječ **višne** (višnja) je perzijskog, a ne srpsko-hrvatskog porijekla. Ova se je riječ istina već odavno udomačila u našem jeziku, ali je ovamo došla iz perzijskog preko Turaka (**Samibey: Kamusi Türki**). Isto tako riječ **çete** (četa) je prema spomenutom riječniku šiptarskog porijekla.

Pozajmljene riječi (imenice) iz arapskog i perzijskog jezika većinom su oksitoni. Malo je iznimaka od ovoga pravila, npr. **péncere** (prozor), **mağara** (ar. špilja), **mólla** (ar. mula).

Uzvici (imenice u nominativu upotrijebljene kao uzvik) imaju visoki ton na prvom slogu (bariton), npr. **çocuk mektebé gidíyor** (dijete ide u školu), ali kao uzvik **çocuk! néreyè digíyorsun** (dijete! kuda ideš?). Isto tako interjekcije **háydı** (dođi, naprijed), **işte** (eto, upravo) **héle** i **helé** (šta više, konačno), su baritoni.

Vokativ je nekada enklitičan, npr. **bé adam!** (čovječe!). Imperativi dvosloženih glagola su također oksitoni, npr. **ará**, **beklé**, **başlá**, **götúr**, **işlé**, **koklá**, (**kókla**), **otúr**, **sáklán**, **göndér**.

Kraći oblik 2. 1. pl. imperativa ima ponekada pored zadnjeg i drugi slog visokotonovan, npr. **yápın**, **gídın**, **çékin**.

Duži oblik 2. 1. pl. imperativa ima visoki ton na korijenu riječi (bariton), npr. **séviniz**, **göndériniz**.

Sljedeće turske partikule su također baritoni: **ártık** i **ártık** (već, konačno), dok je kao imenica enklitika **artık** (ostatak), **géne** (opet), **yálnız** (samo); sljedeće partikule perzijskog porijekla: **hémen** i **hemén** (odmah), **henüz** (još), **méğér** (ipak), **yáhut** (ili) i arapskog porijekla: **ácaba** (premda, možda), **ámma** (ali), **méselâ** (naprimjer), **fákát** i **fakát** (ali, samo).

U imeničkim složenicama gotovo uvijek visoki ton nosi prvi dio riječi (u koliko drugi dio složenice nije jednosložan), drugi dio riječi često gubi svoj visoki ton, dok u padežima plurala čuju se na ovom dijelu složenice dva povišena tona, npr. **búkadar** (ovollko), **büyükbaba** (djed), **délikanlı** (mladić), **hérvakit** (uvijek), **ilkbahar** (proljeće), **dèvekuşú**, **dèvekuşları** (pl. noj), **yéryüzündé** (na površini zemlje.). Po mišljenju drugih autora prvi dio imeničke složenice u starom turskom jeziku nosio je uvijek glavni naglasak.

Gornje pravilo vrijedi i za većinu skraćenih složenica, npr. **böyle** (**bu ile**), **böylece**, **búrda**, **kímse**, **násıl**, **nérde**, **néyse**, **órda**, **sónra**, (kao priloga »poslije«, ali kao potpozicija »iza« tada **sonrá**), **şimdi** (često **şimdi**), **şimdiden şöyle**, **uğúrola**, **çünki**, **sánki**, **dérhal**, **ancak**. Neke su i oksitoni kao **öylé**, **öylece**, **niçin**.

Sufiks **ce-ca** je enklitika osim ako se njim tvore imenice. Takve imenice su oksitoni osim tri iznimke: **báca** (dimnjak), **tabánca** (revolver) i **ámca** (ujak). Dvosložni i višesložni priloga tvoreni ovim sufiksom su većinom također oksitoni, npr. **çikincá**, **döndükçá**, **hatırladıkçá oldükçá** (**oldükça**), **öylece** (**öyle**).

Pröhle, međutim, precizira ovako: sufiks **ce-ca** je enklitika samo onda ako stoji u potpoziciji, npr. **bénce** (po mome mišljenju), **türkece** (na turski način); ali ako ovaj sufiks postaje elemenat kojim se tvore riječi, onda je visokotonovan; npr. **güzellece** (prilično lijep) **donukca** (prilično tmuran), **türkçe** (turski jezik).

Sufiks **la-le** (**ila-ile**, **yla-yle**) je također enklitika; npr. **sizínle** (s vama), **ókla** (strijelom).

Sufiks **lik--lük** (**lik-luk**) nosi uvijek visoki ton, npr. **aralık** (razmak, međuprostor), a ponekada je visokotonovan i korijen riječi; npr. **sütlük** (mljekara).

Sufiks **layın-leyin** visoki ton nosi na zadnjem slogu: npr. **gecéleyin** (noću). Bonelli akcentira **geceléyin**, dok Nemeth tvrdi da je ovaj nastavak enklitika — **gecéleyin**.

Sufiks **siz-süz** (**sız-suz**) uvijek je visokotonovan; npr. **bélkemiksíz** (beskičmen).

Sufiks **ki-kü** nosi također visoki ton; npr. **kiyafetindeki** (obučen kao čoban), **yanlarındaki**, **çevrelerindeki** (u njihovoj blizini...). Ovdje su mišljenja podvojena. Deny tvrdi da je ovaj sufiks enklitika, dok Bonelli precizira ovako: ima li riječ sa ovim sufiksom imeničko značenje onda je sufiks enklitika kao **öteki**, **beriki**; a ako je riječ u atributivnom značenju onda je sufiks visokotonovan; npr. **öteki ev** (ona kuća).

Sufiksi **ci-cü (ci-cu)** i **li-lü (li-lu)** su visokotonovani ako je riječ uz koju stoje jednosložna ili višesložna-oksiton riječ; npr. **avei** (lovac), **sakallı** (bradat), ali dodati višesložnoj bariton-riječi ne nose naglaska; npr. **báltaci** (cjepar), **yabanci** (stranac).

Padežni (ak. gen. dat. i abl.), pluralni i posesivni nastavci ako su na jednosložnoj ili višesložnoj oksiton-riječi uvijek nose visoki ton. Ako su ovi sufiksi višesložni ili ako se nižu više njih jedan iza drugoga visoki ton je na posljednjem slogu; npr. **bunún** (g. ovaj), **kuşlár** (pl. ptica), **topraklarımızdán** (abl. pl. zemlja).

Iznimku čini **hépsi**, **hépsi**, **hépsini** (sve, svi, sva), **hépimiz** (svi mi).

Bariton riječi sa dodavanjem padežnih nastavaka ne mijenjaju svoga akcenta, a nastavci su enklitični. Deny, Pröhle, Jehlitschka i Weil su mišljenja da za bariton-riječi vrijedi isto pravilo kao i za jednosložne riječi i višesložne oksiton-riječi; npr. **efendilér**, **efendiyí**, **efendimé**, **efendimiz**, ali **eféndim**.

Za čisto vremenske i načinske glagolske oblike vrijedi isti princip akcentiranja kao i za imenice. Svi nastavci osim **yor** koji su dodati jednosložnoj glagolskoj osnovi ili višesložnoj oksiton-osnovi, nose visoki ton i to posljednji slog, dok osnova ostaje nenaglašena; npr. **sév** (osnova od **sevme** — voliti), **sevér**, **sevdí**, **sevmiş**, **sevecék**, **sevmeli**, **sevé**, **sevsé**.

Sve čisto turske glagolske osnove su oksitoni. Oba dijela čisto turskih glagolskih složenica su visokotonovani; npr. **gidébilir** (može íci), **bakákaldı** (osta gledajući). Ovakve složenice su rijetke u turskom jeziku, dok su mnogo češće složenice arapskog ili perzijskog korjena sa turskim pomoćnim glagolom; npr. **emrettí** (prf. 3. l. s. narediti), **séyredip** (gerund. motriti).

Negacija **değil** je bariton, osim ako poslije nje slijedi upitno **mi** ili odnosno **ki** u kome slučaju visoki ton se pomjera sa prvoga na drugi slog negacije (postaje oksiton); npr. **değilmi?**, **değilki**.

Složenice sa pomoćnim glagolom **biti** 3. l. sing. prezenta imaju visoki ton većinom na posljednjem slogu (nastavku); npr. **hâklidir** (pravo je), **temizdir** (čisto je), **vârdir** (ima), ali i **yóktur** (nema), **çókcadır** (prilično).

Ostali oblici glagola **biti** kao nastavci u složenicama većinom su enklitični; npr. **gecesiydi** (bila je noć) **sahibiyim** (vlasnik sam), **gênçtim** (bio sam mlad), **türküm** (Turčin sam), **sevérdim** (ja ljubih), **yazmeliyim** (trebam pisati), ali u slijedećim slučajevima i visokotonovani npr. **ölürsün** (da li ćeš umrijeti), **yazarmışsiniz** (vi pisaste), **yazarsın** (ti pišeš), **gelirsé** (ako on dođe), **olürsá** (ako bude), **isterseniz** (ako želite).

Imperfekat II. određeni ima slijedeći naglasak: **sevérdim**, **sevérdin**, **sevérdi**, **sevérdik**, **sevérdiniz**, **sevérlé:di**, ali 3. l. s. je često i oksiton npr. **kalirdi**, **olurdú**, **varurdú** kao i određeni prefekat **kaldı**, **oldı**, **vurdú**.

Pisac nije zabilježio oblike pluskvamperfekta (neodređenog). Nemeth akcentira **sevmişti**, a Kunos **sevmişti**. U književnom govoru visoki ton nosi nastavak **miş**: **sevmiştim**, **sevmiştin**, **sevmişti**, **sevmiştik**, **sevmiştiniz**, **sevmişlerdi**.

Optativ singulara je oksiton: **seveyim**, **bakayım**, **söylüyeyimmi?** (Ovako mišljenje zastupaju i Kunos, Hagopian i Müller-Giese, dok Bonelli, Nemeth, Weil i Deny akcentiraju **seveyim**. Optativ plurala **bakalım**, **gidelim**, **yapalım**. Ovako zastupaju i Kunos, Hagopian, Weil, Müller-Giese, dok Deny i Nemeth akcentiraju **gidelim**, **sevelim**.

Kod oblika prezenta visokotonovan je vokal pred nastavkom **-yor** u svima oblicima osim u 3. l. pl. gdje visoki ton nosi pluralni nastavak; npr. **seviyorum**, **seviyorlár**. Pröhle je ukazao da dodavanjem upitne čestice **mi-mü (mi-mu)** visoki ton se pomjera na nastavak **-yor**; npr. **Yâriñ gidiyormuşunuz?** (Idete li sutra?). **Évét**, **gidiyorum** (Da, idem).

Za oblike imperfekta I. određenog vrijedi isto što je rečeno za oblike prezenta, dakle: **seviyordum**, **seviyorlardı**. Kod imperfekta I. neodređenog visokotonovan je nastavak **-yor** osim u 2. i 3. l. plurala gdje je visokotonovan vokal pred nastavkom **-yor** i nastavak **-miş** osim kod plurala gdje visoki ton nosi pluralni nastavak: **seviyormüşsunuz** i **seviyorlarmış**. Kod Nemetha u svima oblicima imperfekta I. određenog i neodređenog visoki ton nosi nastavak **-yor** osim u 3. l. pl. gdje je visokotonovan pluralni nastavak.

Isto tako ako iza prezenta dođe odnosna čestica **ki** visoki ton se pomjera na zadnji slog glagola, npr. **Bén diyorum ki** (kažem da...)

Konstrukcija prezenta sastavljena od lokativa i pomoćnog glagola **biti** ima slijedeće akcentiranje: **sevmehtëyim**, **sevmehtësin**, **sevmehtëdir**, **sevmehtëyiz**, **sevmehtësiniz**, ali **sevmehtëdirler**.

Glagolski oblici spojeni sa negacijom **ma-me (ama-eme)** imaju visoki ton na slogu prije ne-

gacije; npr. *sévmiyorum, sévmeyim, sévmeyelim, sévmemeliyim, ayırmıyorlar*.

Negacija *maz-mez* je visokotonovana u svima oblicima, osim u 3. 1. pl; npr. *sévméz, olmázsa*, ali *sevmezler, sevmezlerdi*.

Glagolske složenice sa *ken (iken)* prema mišljenju pisca često nose visoki ton na ovome nastavku, dok drugi gramatičari stoje na stanovištu da je *ken* enklitika; npr. *bakárken*.

Za ostala glagolska vremena, glagolske imenice i pridjeve nastale od glagolske osnove u pogledu akcentiranja vrijedi pravilo: sufiks je oksiton ako predhodni korjen riječi nije sam po sebi bariton: npr. *geldí, sevsé, sevé, sevecék, sevér, sevmelí, büyümuş, tanıdıklarındán, görü-lén, sevgí, durgún, sürü, yikík, gidíş, uydurmá, demék, gezmén, gülümsiyerék, girip, oldúkea, buldulár, sevélér*.

Jačina akcenta. Pritisak (Hauptdruck) ne pada uvijek na slog koji je visokotonovan, iako su neki fonetičari zastupali ovo gledište. Pomjeranje akcenta sa jednog sloga na drugi ovisi o jačini izgovora vokala i o kvantitetu slogova. Prema jačini izgovora vokali se dijele na zadnjenepečane: *a, o, i, u* i prednjenepečane: *e, ö, i, ü*. U dvosložnim riječima u kojima je prvi slog dug, a drugi kratak (— ◡), pritisak (jačina zvuka) pada na prvi slog; npr. *kaldí*, iako je visoki ton na zadnjem slogu. U obratnom poretku slogova (◡ —) pritisak nosi drugi slog; npr. *sorár*, osim ako je prvi vokal jači od drugoga, npr. *gelír*, u kome slučaju jačina zvuka leži na prvom slogu iako je visokotonovan zadnji slog. Ako su oba vokala zadnjenepečana ili oba prednjenepečana, pritisak je na zadnjem slogu, npr. *odá, kalmák*, osim ako je prvi vokal jači od drugoga, npr. *kapí, gördüm*, tada jačina zvuka pada na prvi slog. U padežima množine visoki ton i pritisak podudaraju se i padaju uvijek na zadnji slog. Ako je prvi slog visokotonovan praćen je naglaskom i na zadnjem slogu. Tako sve dvosložne bariton-riječi imaju pored visokog tona na prvom slogu i drugi slog naglašen, npr. *sópa, bálta*.

U višesložnim oksiton-riječima pritisak kao i visoki ton se većinom podudaraju i padaju na zadnji slog; npr. *sakallí* (bradat), *çanağí* (ak. lonac), *gittilér* (prf. 3 l. pl. otići), *fırınlarín* (g. pl. peć), *sokaklardá* (lok. pl. ulica), *arkadaşları* (ak. pl.), *arkadaşlarıná* (d. pl. prijatelj), *toprakla-rımızdán* (abl. pl. zemlja).

Kod višesložnih bariton-riječi pored visokotonovanog prvog ili drugog sloga i zadnji slog nosi slabiji naglasak; npr. *Ánkara, sópadan* (abl.), *tárlada* (lok. s. njiva), *péncelereri* (ak. pl. prozor).

Ima riječi u turskom jeziku koje su uvijek nenaglašene (enklitike). Takve su konjukcije *ki* (da), *da-de* (također) i upitna čestica *mi*. Forme

imperativa, nominativ upotrijebljen kao vokativ i riječ *bir* kao neodređeni član su također enklitike; npr. *Bén diyorúm ki...* (kažem da...), *Bé adam!* (čovječe), *Dikkát edin!* (pazi!).

Upitna čestica *ne* (šta) i superlativno *en* su uvijek naglašeni. Isto vrijedi i za konjukciju *ámma* (ali), *fakát* i *fákát* (samo, ali), npr. *né demek* (šta znači), *ámma güzel bir şey* (ali nešto lijepo).

Piščevo izlaganje slaže se u principu sa stanovištem gramatičara i poznavalaca turskog jezika i turske fonetike kao što su Bonelli, Deny, Pröhle, Nemeth i Hagopian. U izvjesnim slučajevima pisac je izdvojio svoje mišljenje, pa je u svima konkretnim slučajevima iznio stanovišta ostalih fonetičara i branio svoje gledište. Izvjesna razmimoilaženja mogu se objasniti dijalektalnim razlikama.

Pisac se je ipak ponekada i suviše upustio u razglabanja gledišta drugih autora, pa kadkada postaje polemičan. Naročito zadnji dio od 76. do 97. stranice predstavlja kritiku na gledišta poznatih gramatičara i fonetičara gdje je podvrgao oštroj kritici naročito Raquette-a.

Adem Handžić

Kissling: Baljemez (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 101 Neue Folge Band 26, Wiesbaden 1951. S. 33 3—340).

U najnovijem broju spomenutog dobroudenog i radovima bogatog stručnog orijentalnog časopisa, koji je ponovo počeo izlaziti, objavljena je među ostalim mala ali zanimljiva studija njemačkog turkologa Kisslinga u kojoj pokušava riješiti etimološko porijeklo naziva »baljemez« jedne vrste topa velikog kalibra. Budući da se ova vrsta topova susreće u inventarima svih naših starih gradova, u raznim dokumentima i narodnim pjesmama, to je i za nas ova studija interesantna.

Etimološki naziv riječi »baljemez« do sada nije bio dovoljno osvijetljen, pa pisac u svojoj studiji iznosi novo etimološko tumačenje i do kazuje da je naziv »baljemez« nastao od njemačkog naziva »Faule Metze«:

Nema sumnje da je »baljemez« nastao od neke za Turke teško izgovorljive i nerazumljive strane riječi. Iako se jedno vrijeme zadovoljavao sa tumačenjem da je ovaj naziv turska riječ »bal yemez« (koji ne jede meda) smatra se danas sasvim neosnovanim, jer se ovakvo značenje ne može dovesti ni u kakvu vezu sa predmetom koga označava.

Što se porijekla tiče nagađalo se da »baljemez« potječe od italijanske riječi »palla e mezzo« ili od njemačke »Faule Metze«. (F. B a b i n g e r, *Rumelische Streifen*, Berlin 1938., S. 25) po J. H a m m e r, *Wiens erste aufgeho-*

gitu» (Gretu), ali je zato postao popularan »baljemez« (Faulmetzen) kao mnogo bliži turskom jeziku.

Naziv »baljemez« susreće se kod nas često u turskim dokumentima 16. i 17. vijeka dok ranije nema o njemu spomena, pa je i to znak da se je »baljemez« pojavio kod Turaka negdje koncem 15. ili početkom 16. vijeka.

Ovakve je zaključke izveo Kissling u svojoj studiji o »baljemezu«. Stvar je dobro obrađena. Iako ne postoje direktni dokazi za njegove tvrdnje ipak su iz svega izloženog jake indicije da bi Kissling mogao imati pravo. Treba napomenuti da Šemsudin Sami u svome riječniku Kamusi türki, označava da je ovaj naziv topa nastao prema njegovom izumitelju Italijanu i bilježi ovu riječ باليمزى.

Prof. H. Kreševljaković u Prilozima za povjest bosanskih gradova također govori o baljemez topovima. Prema narodnim pjesmama »baljemez« je vuklo i po 30 volova, pa prema ovome izgleda da su »baljemezi« bili najveći topovi naših gradova. »Baljemeza« je bilo i manjih kojima su osim gradova bile snabdjevene kule. Popis starih gradova navodi i »baljemeze« njemačke izrade.

Adem Handžić

Bulletin de l'Institut d'Égypte, Tome XXXII, Session 1949—1950. Kairo 1951, strana 406.

Ovaj časopis donosi priloge iz raznih područja nauke i tehnike kao npr. iz biologije, etnografije, historije, numizmatike i dr. Ti prilozi su ponajviše u vezi s Egiptom, pa bilo to prije ili poslije njegova osvojenja od strane Arapa. Od njih ćemo ovdje navesti opet samo neke koji bi mogli da budu od interesa za nas.

Prof. dr. Adolf Grohmann u članku »New discoveries in Arabic papyri. An Arabic tax-account book« (Nova otkrića u arapskim papirusima. Jedna arapska poreska knjiga), str. 159—170, piše o arapskim papirusima pronađenim 1916 u Ummu l-Bureigat (41 mali i 15 velikih) koji su većim dijelom sačinjavali jedan poreski protokol datiran 308/920—921, a koji se odnosio na sela južno od Fajuma. Ovaj nalaz od važnosti je i zato, što su dosada bili poznati samo pojedinačni listovi takvih knjiga iz ranijeg perioda na arapskom jeziku.

Paul Balog daje tri priloga iz područja arapske numizmatike, str. 229—256. U članku *Quelques dinars du début de l'ère Mamelouk Bahrite* (Nekoliko dinara iz početka vlade Bahritskih Mameluka) govori o nekim dosada nepoznatim dinarima iz toga doba.

U članku »Un faux d'époque: dinar fourré de Barsbay, sultan Mamelouk d'Égypte« (Jedan krivotvoreni dinar iz doba Barsdaya, mamelučkog sultana u Egiptu) govori o jednom slučaju falsificiranog metalnog novca (dinara) iz spomenute epohe u Egiptu.

U članku pod naslovom »Un quart de dinar du sultan Naser Mohamed ben Qalaoun« pisac navodi prvi poznati slučaj novca mamelučkog sultana Nasira Muhammeda Ibni Qalauna u vrijednosti od $\frac{1}{4}$ dinara.

M. Jungfleisch u članku »Notations conventionnelles se rencontrant sur certains poids arabes en verre« (Konvencionalno obilježavanje na nekim arapskim staklenim posudama), str. 257—274, iznosi svoj način dešifriranja specijalnih znakova (kratica) za frakcione vrijednosti težinskih mjera utisnutih na staklenim posudama kod Arapa u Egiptu počev od drugog stoljeća po Hidžri. Ti znakovi su inače imali širu upotrebu u svakodnevnom životu o čemu svjedoče arapski protokoli, papirusi i drugo.

Potom časopis donosi nekrologe nekih istaknutih ličnosti (članova Egipatskog instituta). Zatim daje pregled rada toga instituta. Na kraju su table s fotografijama i crtežima koji se odnose na članke u ovom broju časopisa. Ilustracija ima i u samom tekstu časopisa.

T. Mutić

Bulletin of The School of Oriental and African Studies, University of London. Svezak XIII, dio 3, god. 1950, strana IV+551—810.

U ovom svesku nalaze se između ostalih i slijedeći prilozi: Alfred Guillaume u članku »Christian and Muslim Theology as Represented by al-Shahrastani and St. Thomas Aquinas« (Kršćanska i islamska teologija kako su je prikazali Eš-Šehrestani i sv. Toma Akvinski), od strane 551—580, vrši kraće poređenje i na osnovu toga ističe dodirne tačke između ešariske teologije kako je prikazao Ebú l-Feth Muhammed B. Ebí l-Qâsim (Abdu l-Kerîm B. Ebí Bekr Ahmed Eš-Šehrestânî (umro 548/1153) u svom djelu »Nihâyetu l-iqdâm fî ilmi l-keîâm« i katoličke teologije kako je prikazao skolastičar Toma Akvinski (umro 1274 naše ere) u svom djelu »Summa fidei catholicae contra gentiles«.

R. B. Serjeant u članku »Materials for South Arabian History, Notes on New MSS from Hadramawt« (Građa za južnoarapsku historiju, Bilješke o novim rukopisima iz Hadramawta) str. 581—601 donosi popis raznih djela koja mogu da posluže kao građa za južnoarapsku povijest. Ovo je nastavak na članak u istom časopisu sv. XIII od str. 307. Kao osnova za ovaj popis autoru su poslužila dva članka iz časopisa »Er-Râbiṭatu l-‘Alewiyye« koji izlazi u Bataviji (Indonezija) od

prije nekoliko godina. Navedena su djela štampana, litografirana ili još u rukopisu. Ta djela su iz područja: biografija, prava, astronomije, pjesništva, medicine, agronomije, putopisa i filologije. Neka od njih nisu spomenuta kod Brockelmanna u njegovoj opširnoj »Povijesti arapske književnosti«, a to je pisac naznačio kod svakog takvog djela.

A. J. Arberry u članku »*New Materials on the Tabaqat al-Shu'ara' of al-Jumahi*« II (Nova građa o Tabeqātu š-šu'ara'i od Gumahi-ja), str. 602—615, a kao nastavak na raniji članak u istom časopisu sv. XIII od 7—22 strane, naznačio je ili naveo u prepisu odlomke Chester Beatty-jeva rukopisa iz 4/10 stoljeća Gumahi-jevih Tabeqātu š-šu'ara'i koji su ispušteni u izdanju toga djela koje je priredio J. Hell, a na kojem je zasnovano i kairsko izdanje istog djela.

S. A. Khulusi prikazuje u članku »Ma'ruf ar-Rusafi«, str. 616—626, život i rad arapskog pjesnika i naučnog radnika Ma'rûfa Er-Rusafi-je koji je živio od 1875 do 1945 godine.

D. S. Rice u članku »*The Brasses of Badr al-Din Lu'lu'*«, str. 627—634 i table br. 13—16, daje opis pet mesinganih predmeta (posuda i dr.) i arapskih natpisa na njima koji potiču iz doba Bedru d-Dīna Lu'lu'-a tj. iz god. 631—659/1233—1259.

Časopis ima dalje članaka iz oblasti iranistike, indo-i sinologije, jedan članak o palatografiji i kimografiji, zatim dolaze prikazi raznih djela od str. 775—800 i na kraju spisak knjiga primljenih radi prikazivanja.

Iz istog časopisa tj. Bulletin of The School of Oriental and African Studies, University of London, sv. XIII, dio 4 iz 1951 godine, od str. 811—1075 zabilježićemo sljedeće priloge:

J. N. D. Anderson u članku »*Homicide in Islamic Law*« (Ubistvo u islamskom zakonu), str. 811—828, objašnjava islamsko shvatanje o ubistvu zasnivajući svoje izlaganje na filološko-historijskoj analizi pojmova koji su u vezi s ovim predmetom podijelivši svoje razmatranje na tri poglavlja: I Pojam prekršaja, II Stepeni ubistva i njihova definicija i III Pitanje krivice i odgovornosti.

A. S. Tritton u članku »*Popular Shiism*« (Popularni šizam) na str. 829—839, iznosi popularne poglede šijija kako ih daje Ibn Babuye u svom djelu »Razlozi za zakone« o nekim posebnim pitanjima kao što su: imam, Bog, čovjek, običaji i vjerske dužnosti.

A. E. Affifi u članku »*The Influence of Hermetic Literature on Moslem Thought*« (Uticaj hermesovske literature na islamsku misao), str. 840—855, veli da mu je cilj ovdje da skrene pažnju na grupu eklektičkih grčkih spisa tzv. Hermesovskih spisa koji su bili rašireni u Grčkoj u 3 sto-

ljeću naše ere, a koji su kasnije po mišljenju pisca mnogo uticali na mišljenje arapskih filozofa i inače. On potkrepljuje svoju tvrdnju primjerima kod Ibni Sīnā-a (u njegovu djelu Hayyu 'Bnu Yaqzān), dalje djelom »Kitābu sirri l-halīqa (Knjiga o tajni stvaranja) koje se pripisuje izvjesnom filozofu Baliḥosu, potom kod Muhyu-d-dīna Ibni 'Arabi-je (u njegovu djelu Fuṣūṣu l-hikem) i jednom knjigom na arapskom jeziku koja je najviše poznata pod imenom »Kitābu zeḡri n-nefsi« (Knjiga korenja duše) koju pripisuju legendarnoj ličnosti Hermesu Trismegistusa, a koju međutim pripisuju i Sokratu, Platonu ili Aristotelu.

D. S. Rice u članku »*A Miniature in an Autograph of Shihab al-Din Ibn Fadlallah al-Umari*« (Jedna minijatura u autografu Šihābu-d-dīna Ibni Fadlu-l-Lāha el-'Umeri-je), str. 856—867, daje detaljnu analizu o jednom listu koji potiče iz XIV stoljeća naše ere, a koji je ustvari zadnji list rukopisa djela »Dem'atu l-bāki (Suza uplakanog) od Ibni Fadlu-l-Lāha el-'Umeri-je u Damasku iz god. 745/1345. Na dotičnom listu nalazi se i jedna zanimljiva minijatura.

Časopis dalje donosi priloge koji se odnose na Kavkaz, Iran, Indiju, Afriku i dr.

Potom slijede prikazi knjiga i časopisa, a na kraju je popis časopisa i knjiga koje su dobili da ih prikažu.

T. Muftić

OSVRT NA ELEZOVIĆEVU KRITIKU MOJE ZBIRKE: »TURSKI DOKUMENTI U BOSNI IZ DRUGE POLOVINE XV STOLJEĆA«

U prvoj svesci *Priloga za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* (I, 1950, 173—180) objavljena je opširna kritika prof. Gliše Elezovića na malu zbirku neizdatih turskih dokumenata u Bosni iz druge polovine XV stoljeća koja je štampana u drugoj svesci *Istorisko pravnog zbornika Pravnog fakulteta u Sarajevu* (G. I, sv. 2, 1949, 177—208). U toj kritici koja zaprema skoro punih 15 stupaca ovoga časopisa g. Elezović je naveo čitav niz svakojakih prigovora i »grešaka«, s napomenom da ih ima još.

Kako sam ja autor te zbirke a pošto držim da su skoro sve navedene primjedbe neopravdane i naučno neosnovane smatram da u interesu utvrđivanja naučne istine treba odgovoriti g. Elezoviću na tu kritiku. Napominjem odmah da se neću osvrutati na sve prigovore g. Elezovića. Ograničicu se samo na ono što je u mojoj zbirci po mišljenju kritičara »najgore«, što nije dobro pročitano i prevedeno, što je rečeno proizvoljno i napokon na ono što nije lično.

G. Elezović mi u svojoj kritici prigovara što sam pri izdavanju turskih dokumenata postupio na svoj način i što nisam usvojio oblik koji je on dao dokumentima u svojim *Turskim spomenicima*. Ja, nažalost, i u ovome odgovoru moram postupiti na svoj način, jer ne mogu usvojiti ni postupak, ni ton, ni način dokumentovanja, ni metod kojim se g. Elezović služi u svojoj kritici. Uostalom to su pitanja ukusa, kulture i navika. Biću obazriv prema g. Elezoviću i nastojacu da svaku svoju tvrdnju o naučnoj neosnovanosti njegovih primjedaba potvrdim analizom njegove kritike i dovoljnim brojem argumenata i to sve što je moguće kraće.

I.

Prije svega upada u oči da se moj kritičar u velikoj mjeri služi stvarima i postupcima koji, blago rečeno, u naučnoj kritici nisu uobičajeni i koji pokazuju da on nije pažljivo pregledao rad koji ocjenjuje. Evo za to samo nekoliko potvrda:

1. Govoreći o dokumentima moje zbirke već u 4-toj rečenici svoga prikaza g. Elezović kaže: »Samo tri dokumenta su sačuvana u originalu (br. 1, 2 i 9), ostali su sačuvani u overenom prepisu« (n. m. str. 173). To g. Elezović piše »prema obavještenju koje nam je pisac dao uz svaki dokument posebice.« U mojoj zbirci, međutim, stoji o tome doslovno ovo: »Od ovih dokumenata seđam ih je sačuvano u originalu, tri u ovjerovljenom i jedan u prostom prepisu« (Uporedi Istorisko-pravni zbornik sv. 2 str. 177).

2. Ali u kritici G. Elezovića ima i ovakvih rečenica: »Na početku 8 reda u faksimilu ovog [drugog] dokumenta pisac je našao nešto što bi moglo biti kao *yer atisi* ili kao jedna reč *yeratisi*. Kako ju je on uistini čitao mi ne možemo da znamo, dok nam sam ne bi kazao, ali sudeći po prevodu toga mesta, on nije tačno ni pročitao pa dosledno ni znao, nego je to mesto preveo onako po smislu« (str. 175 a).

U mome radu, međutim, na str. 183 u kritičnom aparatu kod riječi *yaratasi* nalazi se ova napomena: »Od gl. *yaratmak* i nast. *-(y)esi* koji je u staroosmanskom imao analognu upotrebu s nastavkom *-(y)ecek* i služio kao normalni particip. Isp. Y. D e n y - A l i U l v i E l ö v e, § 792«.

Time sam kazao kako sam ja tu riječ čitao, koja je to riječ, kakvu je funkciju imala i sve što treba. Iz moga prevoda toga mjesta vidi se da sam je prema tomu objašnjenju i preveo sa »...obradivao«. No to ništa ne mora biti tačno, ni čitanje ni etimologija ni prevod, ali pored moje gornje napomene, — tvrditi da se ne može znati kako sam ja tu riječ u istinu čitao i da sam je preveo onako po smislu nije, mislim, naučno korektno. Vidjeli smo da to nije prvi, a neće nažalost, biti ni posljednji takav slučaj u toj kritici g. Elezovića.

3. Bilježeći onih »nekoliko sitnica« g. Elezović kaže i ovo: »U broju 7, faks. tab. VI, po anonimusu str. 195 pominje se knez Ivan a u faks. u vr. 7 u istini piše knez Jovan. Kad se čita Jurica, onda se mora čitati i Jovan pošto je i u početku reči jednako napisano. Pri transliteraciji ne sme se ništa menjati, nego preneti onako kako piše.« (n. m. str. 180 a).

Čudno je da g. Elezović navodeći ovu i još dvije slične »sitnice« navodi samo ono što stoji u faksimilima i u mojim prevodima. Turski tekst kako sam ga ja dešifrovao, moje napomene u kritičkom aparatu i komentare uz prevod on potpuno prešućuje. Napominjem da u dešifrovanom turskom tekstu i kod mene stoji na tom mjestu Jovan isto kao u navedenom faksimilu. Prema tome ja ni u tom kao ni u jednom drugom dokumentu nisam ništa mijenjao, nego sam tekst dokumenata potpuno izdao. A zašto sam u prevodu - i to samo u prevodu - na spomenutom mjestu stavio Ivan mjesto Jovan razumije svako ko pročita moju napomenu u kritičkom aparatu uz tekst toga dokumenta na str. 194 koja glasi:

»Mjesto *یوان* treba vjerovatno *ایوان*.«

Prema tome ja ne samo što nisam tekst ništa izmijenio, nego sam naglasio da tu u tekstu stoji Jovan. A zašto sam ja u prevodu stavio Ivan mjesto Jovan, vidi se iz ovoga objašnjenja uz taj prevod: »Tri ugledna katolika iz Hvojnice nose naslov »kneza«. Knez Ivan [Jovan] je isti knez Ivan Nosanović (vidi br. 4 i 8), a knez Đurica je Đurica Tomkov (br. 5 i 8).« Uporedi Istorisko pravni zbornik 2, str. 195, nap. 2. Uz dokument br. 8 na str. 197, nap. 2 glasi ovako: »Valja primijetiti da, dok se u dokumentu br. 4 iz g. 1479 Ivan Nosanović navodi kao »knez«, a u dokumentu br. 7 iz g. 1483 javljaju se tri kneza: Ivan (Nosanović), Božidar i Đurica (Tomkov), sada se u g. 1495 Ivanu i Đurici ne priznaje više kneževski naslov« (Up. n. d. str. 1977, nap. 2). Iz sadržaja dokumenata br. 4, 7 i 8 jasno se vidi da se kod onoga Ivana (ili »Jovana«) radi uvijek o istom licu, o knezu Ivanu Nosanoviću, čije ime u dok. br. 4 glasi: *Ivan Nosanović* (str. 187 red. 7), a u dok. br. 8 *Ivan sin Nosanov* (v. str. 196 red. 7), — onda je sasvim jasno zašto sam i u dokumentu br. 7 gdje se sigurno radi o istom licu, o Ivanu Nosanoviću, pretpostavio da je tu nekom sasvim neznatnom pisarskom greškom ispalo *یوان* (Jovan) mjesto *ایوان* (Ivan), pa sam stoga u prevodu — i to samo u prevodu — stavio Ivan mjesto Jovan ukazujući na takav svoj postupak gornjim napomenama. Stoga mislim da nije ni malo korektno od g. Elezovića kad i ovdje tvrdi da sam pri »transliteraciji« nešto mijenjao i da u faksimilu stoji nešto drukčije nego kod mene.

4. Osvrćući se na dokumenta br. 11 u mojoj zbirci G. Elezović kaže među ostalim i ovo:

»Autor ove zbirke dokumenata između brojnih varijanana ove »kletovne knjige«, uzeo je za osnovu onu koja se čuva u muzeju franjevačkog samostana u Fojnici, koju su neki hteli da ogla-se originalom« (n. m. str. 179b—180a).

U prvi mah moglo bi se pomisliti da se i ovdje radi o nekoj pometnji moga kritičara. Ali ja sam se brzo osvjedočio da je g. Elezović pažljivo pročitao moje napomene o poznatim prepisima i izdanjima te »kletovne knjige«. Tu je jasno rečeno da su prepisi po kojim je priredeno moje izdanje toga dokumenta »bolji i stariji od quasi originala«, a da su tobožnji original i neki drugi prepisi upotrebljeni samo »kao sredstvo za upoređivanje i eliminaciju« (n. m. str. 201). Kad se to ima na umu onda čudno zvuči tvrdnja G. Elezovića da sam ja »između brojnih varijanata ove »kletovne knjige« uzeo za osnovu onu... koju su neki hteli da ogla-se originalom«.

Primjera takvih postupaka kod moga kritičara ima nažalost još dvanaest, ali ja neću da ih dalje nabrajam.

II. Pitanje preračunavanja datuma

Najveću manu mojoj zbirci g. Elezović nalazi u preračunavanju hidžrskih datuma u datume po našoj eri. On kaže: »Najgore je u ovoj zbirci preobraćanje hidžr. datuma u datume po hrišćanskoj eri. I ovaj anonimus turske datume još računa po dekadama. Ja sam u Turskim spomenicima napisao čitavu malu raspravu o tome kako treba izračunavati datume u turskim dokumentima. Tamo je opširno izloženo kako se imaju shvatiti arapske reči: *evail*, *evasit* i *evahir*, pa bi i on objavljujući zbirku turskih dokumenata, valjalo da zauzme stav u tom pitanju: za moju tezu ili protiv nje.« (str. 174).

Zatim G. Elezović iznosi primjere iz moje zbirke da potvrdi tu moju »pogrešku«, a onda zaključuje ovako:

»Ja se ovde neću duže zadržavati na ovom pitanju. Svi razlozi koji govore protiv ovakvog shvatanja reči *evail*, *evasit* i *evahir* i njihovih varijanata[sic] navedeni su u napred pomenutoj mojoj raspravi... i mnogo je sastavljač pogrešio što se sa njom nije upoznao ranije, jer da je to učinio **zbirka mu ne bi ovakva bila**« (n. m. str. 174 — prorod je moj).

Ovo nije jedini slučaj da mi g. Elezović pri-govora što se nisam ranije upoznao sa njegovim studijama, jer misli da bih na taj način izbjegao ninoe pogreške u svome radu. Meni su, međutim, sve te njegove studije bile poznate kad sam spremao svoju zbirku, ali sam smatrao njegove teze neosnovanim. I samo zato što nisam isticao neosnovanost njegovih postupaka i netačnost

njegovih tvrdnja, nego sam šutke preko njih prelazio, — on misli da mi njegove studije nisu poznate, a nipošto da su one pogrešne i neosnovane. Tako je bilo sa identifikacijom nekih ličnosti, sa shvatanjima izvjesnih fraza, sa čitanjima izvjesnih potpisa itd., a naročito u pitanju preobraćenja hidžrskih datuma u datume po našoj eri. Ali poslije gornje kritike g. Elezovića meni nije preostalo drugo nego da se sada osvrnem na te njegove studije. O pitanju preobraćanja datuma i shvatanja značenja spomenutih izraza napisao sam poseban rad koji je objavljen u ovoj svesci *Priloga* pod naslovom »Izrazi *evā'il*, *evā-šit* i *evā'hir* u datumima turskih spomenika« (str. 213—237). Nadam se da sam u tom radu dovoljnim brojem sigurnih argumenata jasno pokazao neosnovanost Elezovićevih shvatanja spomenutih izraza pa se stoga ni ja neću ovdje zadržavati na onome što je u mome radu po riječima g. Elezovića »najgore«. Vjerujem da će g. Elezović kad pročita taj rad vidjeti da je njegova teza neosnovana i da će pristupiti da marljivo ispravlja stotine pogrešno preračunatih datuma u svojim Turskim spomenicima i drugim radovima, a ja sam mu zahvalan što je u mome radu konstatovao tehničku grešku pri preračunavanju dvaju datuma.

III. Rumeliski beglerbeg ili bosanski sandžak?

G. Elezović se ne slaže sa mojom tvrdnjom da je onaj Murat koji je izdao dokument br. 2 u mojoj zbirci identičan sa onovremenim rumeliskim beglerbegom Has Murat pašom. On kaže:

»Ovaj Murat nije Has Murat paša, niti je on rumeliski beglerbeg« (str. 176b) ... »kao što će se iz teksta videti Murat je sigurno beg od dva tuga, po svoj prilici beg od bosanskog sandžaka...« (str. 174—175).

Kao argumenat da Murat nije rumeliski beglerbeg g. Elezović navodi to da je ovaj »Murat sigurno beg od dva tuga« pa da stoga ne bi mogao biti rumeliski beglerbeg. A kad nije rumeliski beglerbeg onda ne može biti identičan sa Has Murat pašom koji je u ono vrijeme bio na tom položaju. Rezonujući tako on smatra da je to pitanje svojom gornjom tvrdnjom »sada na čisto« izveo. Međutim takvi argumenti, rezonovanja i zaključci su sasvim pogrešni. Evo zašto:

1. Iz teksta ovog pisma ne vidi se da je ovaj »Murat sigurno beg od dva tuga«, nego to g. Elezović izvodi iz ona dva okomita poteza sa one dvije izvanjske crtice poput malih zastavica u pendži Muratovoj koji bi prema nekim već zastarjelim mišljenjima simbolički označavali broj tugova dostojanstvenika komu ta pendža pripada. Međutim ti potezi u pendžama nisu ni malo sigurno naučno mjerilo na osnovu koga bi se moglo zaključivati o broju tugova izvjesnog dostoj-

janstvenika. Istina, bilo je još naučnika koji su to zastupali, ali danas u nauci prevladava mišljenje da su ti znakovi samo ukrasi i ništa više. Konstatovano je, naime, da se po tri takva znaka nalaze i u mnogim carskim tugrama a po dva opet u pendžama muteselima koji uopšte nisu imali tugove. Uporedi, *Uzunçarşılı, Tugrave penceler* u *Bellefen* V. 1941, 101—157; L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie* itd. Budimpešta 1926 str. L.¹

2. I kad bi Murat sigurno bio beg od dva tuga, to opet ne znači da on ne može biti beglerbeg, a još manje da mora biti sandžakbeg, jer su sandžakbezi prema suglasnim kazivanjima turskih istoričara prvotno imali samo jedan, beglerbezi dva, a veziri tri tuga. Kako su opet mnogi sandžakbezi imali rang beglerbega ili paše [u Bosni, npr., Skender paša (1485—91), Jakub paša (1492—94), Jahja paša (1494), Sinan paša (1496), Mustafa paša (1515) itd.] a mnogi beglerbezi opet rang vezira, to su oni prema svome rangu imali i odgovarajući broj tugova pa su tako i neki sandžakbezi imali dva ili tri, a beglerbezi i veziri po tri tuga. Tako se objašnjavaju slučajevi da jedan beglerbeg i u ranije doba ima zaista tri tuga, kako bi po mišljenju g. Elezovića morao imati i ovaj Murat pa da tek onda mogne biti rumeljski beglerbeg. To, međutim, nije nikakvo pravilo pa je već na osnovu toga jasno da broj tugova nije nikakvo sigurno naučno mjerilo po kome bi mogli opredijeliti zvanje ili službu ovoga Murata. Isp. Y. Denny u *Enzyklopaedie des Islam* s. v. *Tughra*; Cl. Huart n. d. s. v. *Tugh*, tamo navedenu literaturu i razne turske istorije.

No kako god bilo ipak se sa sigurnošću može reći da pendže sve do sredine XVI vijeka nemaju nimalo ustaljenu formu na osnovu koje bi se moglo nešto sa sigurnošću zaključiti i u slučaju kad bi oni znakovi u pendžama zaista označivali broj tugova dostojanstvenika kome dotična pendža pripada. Dovoljno je baciti samo jedan letimičan pogled na pendže bosanskih i hercegovačkih sandžakbegova iz XV i početka XVI vijeka pa da se to jasno vidi. U pendži bosanskog san-

¹ L. Fekete na navedenom mjestu kaže doslovno ovako:

Neben die Stiele der langen Buchstaben setzten man nach unten ziehende Wellenstriche, eine Gewohnheit, die mit der Zeit auch in die Imdaformeln der unteren Beamten übergegangen ist. Möglicherweise sollten diese Wellenstriche die Zahl der Tugs (توغ) oder tug (طوغ), die dem Range des Eigners gebürten, angeben; aber eine allgemein durchgeführte Regelmässigkeit lässt sich dafür nicht behaupten. Auch zeigen die langen Buchstaben oft mehr Tugs, als dem Eigentümer zukämen« (Up. L. Fekete n. d. str. Lb).

đžakbega Isa bega Ishakovića, npr., imaju tri takova poteza, u Jahja pašinoj također, u Hamza begovoj i Ajas pašinoj po četiri, u Skender pašinoj pet, a u pendži prvog bosanskog sandžakbega Mehmed bega Mjetovića nema nijednog itd. Uporedi Truhelka, *Tursko slovenski spomenici* br. 8, str. 12; br. 115, str. 103; br. 37, str. 36, br. 74, str. 67; br. 98, str. 86 i br. 16, str. 20, Prema tomu, argumenat na kome g. Elezović zasniva svoju tvrdnju da je ovaj »Murat sigurno beg od dva tuga«, a naročito mišljenje da bi on stoga morao biti sandžakbeg već na osnovu napred izloženog nema nikakvog sigurnog naučnog osnova.

Još je lakše predočiti neosnovanost mišljenja g. Elezovića da bi ovaj Murat mogao biti bosanski sandžak. Da se to pokaže dovoljno je pogledati u katalog bosanskih namjesnika onoga vremena.

Ovaj Murat ne može biti sandžakbeg od bosanskog sandžaka već stoga, što se sasvim pouzdano znade da je u međuvremenu od g. 1470 do 1475 bosanski sandžakbeg bio Ajas-beg sin Abdulhajej, isti onaj Ajas beg koji se spominje u ovome pismu iz g. 1471/2 i kome su Truhelka i Božić našli spomen kao bosanskom sandžakbegu po dubrovačkim zapisima u svakoj godini između 1470 i 1475. Vidi Truhelka n. d. str. 201; Božić u *Zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu* I, 1948, str. 63—84.

No najnezgodnije je za g. Elezovića to što se zaista najjači argumenti protiv takvih njegovih mišljenja nalaze upravo u njegovim *Turskim spomenicima*. Vidi Gliša Elezović, *Turski spomenici* br. 31 str. 147, nap. 3 i 4 i na drugim mjestima, iz kojih se također sasvim jasno vidi da je u vrijeme datiranja ovog pisma bosanski sandžakbeg bio spomenuti Ajasbeg.

Iz izvjesnih razloga moram napomenuti da ovaj Murat nije mogao biti ni sandžakbeg hercegovačkog sandžaka stoga što je hercegovački sandžak u međuvremenu od 1470 do 1473 bio — i to se sasvim pouzdano zna — Hamza beg. To je Truhelka davno utvrdio, a to se vidi iz nekih dokumenata u njegovoj zbirci kao i iz zbornika Stojanovića, pa naravno i iz *Turskih spomenika* Gliše Elezovića. Up. Elezović n. d. br. 31 str. 147, nap. 3 i 4 i dr.; Truhelka n. d. 272.

Meni upravo dokumenti u zborniku Gliše Elezovića nisu dopuštali da pomišljam da bi ovaj Murat mogao biti bosanski sandžak premda mi g. Elezović nekoliko puta predbacuje da mi sadržaj njegova zbornika nije poznat. A da ovaj Murat nije mogao biti hercegovački sandžak dovoljno je imati na umu samo to da hercegovački sandžak obzirom na svoju teritorijalnu nadležnost nije mogao izdati ovo pismo. Kad sam utvrdio da u pendži na tom pismu piše Murad, da taj Murat ne može biti bosanski sandžak, a da je u ono vrijeme rumeljski beglerbeg bio Has Murat paša

koji je po svome položaju bio nadležan da ovakvo pismo izda, ja sam na osnovu svega toga zaključio da je to pismo izdao rumeliski beglerbeg Has Murat paša. A sve to nije učinjeno onako »brzo« kako mi stalno predbacuje g. Elezović niti se to može pobiti jednom njegovom nedokumentovanom frazom, ma koliko se njegovo mišljenje uvažavalo.

IV. Berat ili bujuruldija?

G. Elezović se ne slaže ni sa mojom tvrdnjom da je ono pismo (br. 2) berat, nego misli da je to bujuruldija, ali ne navodi nikakve dokaze protiv moje tvrdnje niti čime dokumentuje svoje mišljenje. On je vjerovatno rezonovao ovako: pismo je sigurno izdao sandžakbeg a kad je tako to pismo ne može biti berat nego je ono bujuruldija. Kako god bilo ja moram odbaciti i ovo mišljenje g. Elezovića kao neosnovano. Evo zašto:

Ovo pismo ne može biti bujuruldija već stoga što se tim pismom, kako se iz njegovog sadržaja sasvim jasno vidi, — potvrđuje posjed na zemlji Šir Merdu za učestvovanje u ratu. A akt kojim se podjeljuje ili potvrđuje posjed odnosno uživanje na zemlji ne zove se bujuruldija, nego berat. U samom tekstu dokumenta on se naziva *mektub, hukum* i *biti* a ne *buyuruldu*. Sve tri prve riječi kao termini upotrebljavale su se kao sinonimi sa izrazima *berat*, a ne kao sinonimi sa izrazom *buyuruldu*. Uporedi *Uzunçarşılı Osmanlı devletinın saray teşkilâtı* Ankara 1945 str. 279 i dalje. O tome što je berat v. još L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik* itd. Budimpešta 1926 str. XLVI, LX.

Bujuruldije, međutim, uvijek sadržavaju neki konkretan nalog, zapovijed, naredbu. Našim dokumentom se ništa ne naređuje nego se njime potvrđuje jedno ranije pismo na zemljišni posjed koji je neki Šir Merd dobio zbog učestvovanja u vojnim pohodima, kako smo to već rekli. Šta je bujuruldija vidi Dr. Fehim Bajraktarević u *Glasniku skopskog naučnog društva*, XI, 1932, str. 145 i dalje; L. Fekete *n. d.* str. LIV; *Uzunçarşılı* u *Bellten*, V, 1941, str. 289—318.

Na osnovu svega toga mora se odbaciti tvrdnja g. Elezovića da je ovo pismo bujuruldija, a ne berat kako sam ja rekao.

Kad smo na pitanjima turske diplomatike da se dotaknemo i druge primjedbe moga kritičara iz te oblasti. U svome radu ja sam jednom napomenom (str. 177 nap. 1) ukazao da u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, sidžil br. 77, postoji bolji i potpuniji prepis Isabegove vakufname iz g. 1462 od ovjerenog prepisa Ministarstva vakufa iz g. 1885 po komu je tu vakufnamu izdao g. Elezović, u namjeri da skrenem pažnju na taj važni dokumenat i ništa više. G. Elezović

se čudi kako se može tako nešto tvrditi i kaže među ostalim da ja time samo klevećem dokumenat koji je on izdao, a da niko ne zna s koliko prava ja to činim. A mene opet čudi kako čovjek koji je izdao nekoliko originalnih vakufnama nadenih u rukama vakufskih mutevelija u Skoplju (v. Elezović, *Turski spomenici* br. 16, str. 37, br. 26, str. 127, i br. 163, str. 713), — ne može da pojmi da može postojati potpuniji i bolji prepis spomenute vakufname u Sarajevu, gdje se do nedavno nalazio i njen original, od ovjerenog prepisa iz Ministarstva vakufa u Carigradu iz g. 1885 u kome nema nekih bitnih dijelova (imena svjedoka i potpis kadije koji je tu vakufnamu legalizovao) bez kojih se dijelova — to g. Elezović dobro zna — ne može ni zamisliti jedan potpun prepis vakufname i koji se nalaze na svim drugim vakufnamama koje je on izdao ili preveo. Uostalom kad g. Elezović otvori ovu svesku *Priloga* i uporedi moje izdanje toga dokumenta po sarajevskom prepisu sa svojim carigradskim vidjeće s koliko sam prava mogao reći da je sarajevski prepis toga dokumenta bolji.

V. Razlike u čitanju

Prije svega g. Elezović se ne slaže s mojim čitanje pendže Muratove u dok. br. 2. On kaže da u njoj piše: »Murad bin Abdulah — ... daima!«, a u onom geslu koje on, kaže, nije mogao pročitati, ipak vidi neku »igru reči izmenu imena Murad i mislene imenice murad-želja«.

To nije prvi slučaj da g. Elezović pokušava da ispravlja tuđe čitanje raznih pendži, ali za čudo svaki puta u njima nalazi nešto što nema. Ja se ovdje ne mogu upuštati u to da grafički prikazem da u Muratovoj pendži nikako nema ono što vidi g. Elezović. To ćemo kasnije pokazati na drugi način. Ali izgleda da g. Elezović ni inače ne voli da mnogo gleda kad čita pendže. Stoga on u njima i vidi ono što tamo nema. Da navedem samo jedan primjer:

Komentarišući u svojim Turskim spomenicima dokumenat br. 97 na str. 278, nap. 1 g. Elezović je napisao opširnu napomenu o kubbe veziru Skender paši koji je kao svjedok potpisan na tom dokumentu. Uzgred budi rečeno on je u toj kao i u skoro svim sličnim napomenama napravio čitav niz svakojakih pogrešaka. No najčudnije je kako je on htijući da ispravi Truhelkino čitanje pendže bosanskog sandžaka Skender paše Mihaloglu koja se nalazi na dva njegova pisma pisana ćirilicom, tvrdi da u toj pendži stoji isto što piše u spomenutom potpisu kubbe vezira Skender paše. On nije ni pokušao da izvrši bar poređenje između spomenutog potpisa i onih pendži, a ipak je kazao ovako: »Ova pisma iznad srpskog teksta imaju našaranu tursku pendžu ali u njoj se ne

može pročitati kao što je neko prevario prvog izdavača, Dr. Ć. Truhelku (GZM, 1911, knj. XXIII, sv. 1 i 2, br. 56, 98 i 101), koji tvrdi da piše: harrereh — el fakir bi iznil-lahi Iskender = Napisao ponizni božjom pomoći Iskender«, nego: el-fakir Iskender bin Abd-ul-Gaffar — harrerehu t.j. Ubogi Skender sin Abd-ul-Gafara — napisao ovo« i još kaže: »(Uporedi faksimil GZM, l. s. tab. XI)«.

Ja sam uporedio i našao da u pendži Skenderovoj na citiranim mjestima jasno i sigurno piše: hurrire bi izn el-fakir Iskender = napisano po ovlaštenju ubogog Skendera, i ništa više. Prema tomu neko je zaista »prevario« Truhelku za jednu riječ, ali je G. Elezović indentifikujući potpis kubbe vezira Skender paše sa pendžom istoimenog bosanskog sandžaka i stavljajući u tu pendžu tri riječi kojih tamo nikako nema, učinio nešto mnogo nezgodnije.

Uzgred napominjem da je g. Elezović u svojim Turskim spomenicima tačno pročitao samo dvije pendže.

U onome potpisu Isa bega Ishakovića na margini s desne strane onog pisma kod Elezovića (n. d. br. 16 str. 67) ne stoji: »Isa... (možda: harrere el-fakir = napisao ubogi, ali nije pouzdano)« nego piše sasvim jasno: Isa hatiyle = Isa, vlastoručno.

Nije tačno da u pendži Ahmed paše Hercegovića piše jedanput: Ubogi Ahmed... drugi put: Napisao (?) ubogi Ahmed, treći i četvrti put: Ahmed bin Abdulah (v. Elezović n. d. str. 143, 534, 282, 582), niti u pendži Mahinud paše Andelovića stoji: Mahmud sin Abdulaha... (nečitko) — vazda (?)« n. d. str. 39. Kad u onome potpisu na dok. br. 140 str. 529 stoji: »el-fakir Mehmed bin Isa (?)« zašto onda u registru tog istog pisma stoji: »Mehmed sin Muratov (?)« itd.

No najmanje je tačno da u pendži onog Ishak begova unuka vojvode Mehmed čelebije gospodara Pavlovića zemlje stoji: »Mehmed sin Ishak bega« kako su čitali Truhelka (GZM, XXIII, 1911, br. 9, str. 13) i Elezović (n. d. str. 68, nap. 1 i str. 77, nap. 5). Kako je daleko odvela g. Elezovića ova pogreška pokazaćemo kasnije. Ovdje se to napominje samo da se vidi koliko može da bude mjerodavno njegovo čitanje Muratove pendže.

A sada da se vratimo na riječ *yaratisi*. Elezović kaže da sam ja tu našao nešto što bi moglo biti kao *yer atisi* ili kao jedna riječ *yeratasi*, da se ne može znati kako sam je čitao, ali da je nisam tačno ni pročitao ni znao, nego da sam to mjesto preveo onako po smislu. To g. Elezović kaže pored moje napomene uz tu riječ iz koje se vidi kako sam ja tu riječ čitao kao što se iz moga prevoda vidi kako sam je preveo (Up. Istor. pravni zbornik 2, str. 183 i ovdje I, tačka 3). Zbog svega toga vrijedno je čuti kako tu riječ

čita i prevodi g. Elezović. On kaže: »Ja sam pretpostavio da tu piše *yer işi* i u tom bi slučaju značilo obradivači zemlje« (n. m. str. 175). Kad g. Elezović ni pored mog dešifrovanog teksta, ni pored one napomene ne zna kako sam ja tu riječ čitao, onda ne bi bilo čudo da stručnjaci ne usvoje moje čitanje, ali bi zaista bilo čudo kad bi se neko složio s g. Elezovićem, jer ono što on pretpostavlja ne postoji u turskom jeziku uopšte. Ne postoji ni konstrukcija *yer işi* niti bi takva konstrukcija mogla u nekom slučaju značiti »obradivači zemlje«. To uostalom vidi i g. Elezović pa je valjda stoga u svome prevodu toga mjesta ispustio te svoje »obradivače zemlje« (upor. njegov prevod n. m. str. 175), a ipak smatra da može tvrditi da ja tu riječ nisam ni pročitao ni znao, a da sam je preveo onako po smislu.

Sličan je slučaj i sa trećom (i posljednjom) primjedbom g. Elezovića na moje čitanje. To je kod riječi *mübeyyiney* u dok. br. 9. moje zbirke. Ja sam tu riječ prvo čitao *mađenedey* a tek kasnije primijetio sam da treba *mübeyyiney*. Osvrćući se na to g. Elezović kaže: »Jedanput mu se učinila mađeni a drugi put *mubeyyini* pa se u prevodu odlučio za onu prvu reč, a ona druga ne glasi *mübeyyini* nego *mübeyyin* u značenju pokazivači, upućivati i ja mislim da je pogrešio što se odlučio za onu prvu reč, jer ne samo što u originalu piše *mübeyyin* nego tu reč tako i sam smisao zahteva« (n. m. str. 177a).

U ovoj primjedbi, koja inače nije bez svake vrijednosti, vidi se da g. Elezović ne čita tačno nijednu od te dvije riječi. Riječ *معدني* ja nisam čitao *mađeni* niti sam riječ *مبيني* čitao *mübeyyini*, niti *mübeyyin* kako predlaže g. Elezović, niti ta riječ znači upućivati, pokazivači, nego sam tu riječ čitao *mübeyyiney* i to je jedino tačno. *Mübeyyiney* je dvojina od *mübeyyin* u akuzativu, znači dvojica tumača (propisa, naredaba), a odnosi se na dvojicu kadija, kadije Novog Brda i Srebrnice. Tako je g. Elezović sam pobio svoj prigovor što sam i riječ *Nevbri* transliterovao u *N-v-b-r-y* jer se ni riječ *نوبري* ne bi morala čitati samo *Nevbri* pa je moj postupak opravdan, premda sam ja pri tome mislio samo na ljude koji uopšte ne znaju turski. G. Elezoviću se učinila čudna veza između Novog Brda i Srebrnice u ovome dokumentu. Kad se zna da su u 15 vijeku oba mjesta bili poznati rudarski centri u kojima je bilo dosta rudara-katolika koji se žale na pravoslavne patrijarhe i mitropolite da od njih traže vjeske poreze, onda tu nema ništa čudno. Da je to g. Elezović imao u vidu, ne bi tvrdio da je tu moj prevod »unekoliko i različan od onoga što u originalu piše«.

3. Kad bi bilo onako kako tvrdi g. Elezović, onda tekst ne bi glasio: *b a b a m m ü ş a r i l e y h i n i n e l i n e*, nego: *m ü ş a r i l e y h b a b a m i n e l i n e*.

Toliko o gramatičkoj i stilističkoj strani toga teksta. Ti dakle zakoni opravdavaju moje shvatanje toga teksta i jasno govore protiv mišljenja g. Elezovića.

Ali i bez svega toga valja napomenuti da se mišljenje i shvatanje g. Elezovića samo po sebi isključuje. Evo kako:

G. Elezović kaže da u pendži Muratovoj piše: — Murad sin Abdulahov itd. (str. 174b—175a) a da iz teksta pisma izlazi da je Muratov otac Šir Merd, a što se tiče izraza *b a b a m i k a r i n d a ş ı m* koji se u ovom pismu spominju on tvrdi da ti »srodnički nazivi nisu fraze upotrebene iz kurtoazije... nego da je tu reč o istinskom srodstvu, ali da je o tome trebalo pročitati još po nešto...«

Uzmimo da je zbilja sve onako kako kaže g. Elezović: da u pendži Muratovoj stoji onako kako on vidi, da je on tekst pravilno shvatio i tačno preveo, da je sve što treba pročitao, i da se tu zaista radi o istinskom srodstvu, — onda dobivamo ovakvu situaciju:

1. u pendži Muratovoj piše da je on sin Abdulahov,

2. da je taj isti Murad sin Šir Merdov,

3. da je Ajas beg brat Muratov,

4. kako se tu radi o istinskom srodstvu, dosljedno tome i Ajas, brat Muratov, je sin Šir Merdov,

5. Iz svega toga proizlazilo bi da je Murat imao dva oca: Abdulaha i Šir Merda. A kako je Ajas beg imao oca Abdulhaja (riječ je, jasno, o bosanskom sandžaku Ajasbegu koji u svojoj vakufnami kaže da je sin Abdulhaje v. Elezović, Turski spomenici str. 1146) a kao Muratov brat on je sin Šir Merdov, onda je i Ajas imao dva oca, Abdulhaja i Šir Merda i to uzimajući da su Abdulah i Abdulhaj sinonimi. Sve ovo dovodi G. Elezovića u jednu bezizlaznu situaciju. Kad bi pretpostavili da se u oba slučaja radi samo o braći po majci, ipak jedna zaista nemoguća situacija. Šta bi iz svega toga slijedilo:

Kad bi Elezovićevo shvatanje teksta ovoga pisma bilo tačno, tj. kad bi se tu radilo o istinskom srodstvu i kad bi Murat bio sin Šir Merdov, onda Murat ne bi mogao biti sin Abdulahov pa je Elezovićevo čitanje Muratove pendže pogrešno. A kad bi u Muratovoj pendži zaista stajalo da je on sin Abdulahov, onda on ne bi mogao biti sin Šir Merdov i tu onda ne bi moglo biti riječi o istinskom srodstvu pa bi se moralo odbaciti Elezovićevo shvatanje i prevod togā teksta. Prema tome se obje Elezovićeme tvrdnje međusobno isključuju, a po mome mišljenju ne vrijedi nijedna, jer

je njegovo čitanje Muratove pendže pogrešno, a oni srodnički nazivi nisu ništa drugo nego fraze upotrebene iz kurtoazije. Isto kao i u onome pismu vojvode Isabega pisanog na našem jeziku gdje on Hercega zove bratom, a vojvodu Petra sinovcem.

VII. Fraze kurtoazije ili istinsko srodstvo

Ali g. Elezović misli da ni ta moja tvrdnja nije tačna, da ni u onom Isabegovom pismu »srodnički nazivi nisu fraze upotrebene iz kurtoazije, nego je reč o istinskom srodstvu, ali o tome je trebalo pročitati još ponešto, a posle toga dobro promisliti i tek onda izreći tako apodiktičan sud« (str. 176a), t. j. trebalo je — kaže on — pročitati u njegovim Turskim spomenicima pismo br. 15, str. 65 i napomene na str. 67 nap. 1 i na str. 77 nap. 5.

Time je g. Elezović ponovio svoje uvjerenje da meni nije poznat sadržaj njegovog zbornika. Tačno je, međutim, da sam ja njegove teze u tim pitanjima smatrao neosnovanim i pogrešnim, ali nisam htio da to u svom radu ističem nego sam šutke preko njih prešao i kazao onako kako sam smatrao tačnim pozivajući se pri tome na izvore. G. Elezović, međutim, ni prilikom pisanja svoje kritike nije htio da pogleda u izvore koji meni nisu dopuštali da usvojim njegovo mišljenje po tim pitanjima, jer da je to učinio ne bi me, mislim, više upućivao na spomenute svoje napomene niti bi tvrdio da je moje mišljenje sasvim neosnovano. Da to pokazemo moramo se osvrnuti na te njegove napomene.

Iz prve napomene (str. 67 nap. 1.) vidi se da i g. Elezović smatra da se one fraze u Isabegovom pismu na našem jeziku gdje on Hercega zove bratom a vojvodu Petra sinovcem, — ne mogu uzimati bukvalno, jer misli da »je stilizacija one beleške ... ispala smetena«, tako da je u njoj svugdje »izostala reč *z e m l j a*. Valjalo je bez sumnje reći: Bio sluga brata mi u *z e m l j i* Hercega.. ali sinovca mi u *z e m l j i* vojvode Petra« (n. d. str. 67, nap. 1).

Prema toj interpretaciji g. Elezovića izrazi »brat i sinovac« u tome pismu opet označuju istinsko srodstvo, ali ne između Isabega, Hercega i vojvode Petra, nego između Isabega, njegovog brata vojvode Mehmedbega gospodara u zemlji Hercegovoj i Mehmedbegova sina, Isabegova sinovca Mehmed čelebije, gospodara u zemlji Petra Pavlovića. To se vidi iz sljedećih izlaganja kojim g. Elezović obrazlaže tu svoju pretpostavku:

»Protivno onomu kako se kod nas obično uzima da je Hercegovina potpala pod tursku vlast tek 1482 god. (Isp. Nar. enciklopedija s. v. B o s n a, str. 239), sudeći po ovom pismu na srpskom je-

ziku cela Bosanska kraljevina sa Hercegovinom i Pavlovića zemljom i Moravicom već u februaru 1464 godine bila je pod upravom sinova i unuka vojvode Ishak bega. Isa beg je sandžak od Bosne, njegov brat vojvoda Mehmed beg imao je Hercegovinu, a sin ovoga Mehmed bega sinovac Isa bega, hadži Mehmed čelbija bio je vojvoda i gospodar Pavlovića Petra zemlje.« (n. m. str. 67—68) ...»A da je unuk Ishak begov, a sinovac Isa bega vojvoda Mehmed čelbija bio gospodar Pavlovića zemlje vidimo iz pisma koje je objavljeno u GZM na navedenom mjestu br. 9 ili kod Lj. Stojanovića na navedenom mjestu, br. 820, na čijoj margini stoji turski potpis: Mehmed sin Ishak bega. Da je ovaj Mehmed gospodario u Hercegovini, doduše, nemamo drugog dokaza« (tj. osim što bi to proizlazilo iz njegove interpretacije onih izraza o srostvu u spomenutom Isabegovom pismu).

U drugoj svojoj napomeni (str. 77 nap. 5) na koju me upućuje g. Elezović, on je zaključio među ostalim i ovo: »Iz ovoga što je ovde rečeno jasno je da je ovaj vojvoda Mehmed čelbija, gospodar Pavlovića zemlje, bio sin Mehmed bega, a unuk Ishak begov. Vidi o tome str. 67, nap. 1.«

I ovu svoju tvrdnju g. Elezović zasniva opet na navedenom potpisu Ishak begova unuka vojvode Mehmed čelbije i na tome da je hadži Mehmed sin Mehmed bega sina Ishak begova imao sina Baraka, da su to ista lica i da je onda jasno »da je onaj vojvoda Mehmed čelbija, gospodar Pavlovića zemlje, bio sin Mehmed bega, a unuk Ishak bega.« Tako je on te rodbinske odnose prikazao i u genealoškoj tablici kuće Ishakovića u toj napomeni.

Kako god uzmemo sva gornja izlaganja g. Elezovića nalazimo da je u njima tačno samo to da je g. 1464 sandžakbeg u Bosni bio Isa beg, da je njegov brat Mehmed beg imao sina Hadži Mehmeda, a ovaj opet sina Baraka i ništa više. Da su skoro sva ostala gornja Elezovićeva izlaganja neosnovana vidi se opet iz samih dokumenata i podataka u njegovom zborniku pa ih stoga nije potrebno ovdje navoditi. Treba, međutim, ukazati na nekoliko drugih činjenica koje on nije imao u vidu, a koje same po sebi potpuno obaraju sve njegove gornje pogrešne tvrdnje i postavke:

1. Osnovna pogreška g. Elezovića u ovim pitanjima nalazi se u tome što je on pogrešno čitao pendžu na onom pismu »Ishak begova unuka vojvode Mehmed Čelbije Pavlovića zemlje gospodar«. Jer u toj pendži ne stoji Mehmed bin Ishak = Mehmed sin Ishakov, nego tu sigurno piše: Mehmed ben Ishakić = Mehmed sin Ishakića. Malo neobično, ali je tako. A ko je taj Ishakić, otac vojvode Mehmed Čelbije, vidimo iz Isa begove pendže na onome Isabegovom pismu kod Truhelke n. d. br. 8 u kojoj ne piše: Isa ben Ishak = Isa sin Ishakov. nego tu opet sasvim sigurno stoji: Isa Ishakić. Ovdje

nije prikladno da iznosimo paleografske razloge koji opravdavaju ovakvo čitanje tih pendži. Oni će biti detaljno izloženi u posebnoj studiji o pendžama u sljedećoj svesci ovog časopisa. Sada ukazujem samo na to da se izvjesno opravdanje ovakvog čitanja Mehmedbegove pendže nalazi u samom njegovom pismu koje počinje: »Od Ishak begova unuka vojvode Mehmed čelbije...«.

2. Taj vojvoda Mehmed Čelbija nije bio gospodar Pavlovića zemlje g. 1464. Pouzdano se zna da je on tek negdje poslije 4 jula 1466 postao »dominus territorii de Paulouich«. Vidi Truhelka n. d. str. 340.

3. Da ovaj Mehmed Čelbija nije sinovac Isa begov a sin Isa begova brata Mehmed bega zna se pouzdano iz toga što se u jednom dubrovačkom zapisu od 23. septembra 1467 g. kaže za tog istog vojvodu »Zalepia« (= Čelbija) da je sin Isa begov. Up. Truhelka n. d. 340.

4. I ovaj Mehmed Čelbija sin Isa begov imao je sina Baraka isto kao i onaj sinovac Isa begov Hadži Mehmed beg sin Mehmed begov. Vidi Truhelka n. d. br. 9 str. 13. U ovoj porodici bilo je još članova kojima je bilo ime Barak, ali o tom na drugom mjestu.

Na osnovu svega toga može se, mislim, vidjeti zašto meni iz onih g. Elezovićevih studija nije moglo biti jasno da je onaj vojvoda Mehmed Čelbija gospodar Pavlovića zemlje bio sinovač Isa begov i zašto sam tvrdio da je on sin Isa begov. A kad sam tako utvrdio da taj Mehmed Čelbija nije sinovac nego sin Isa begov, onda sam naravno morao odbaciti Elezovićevu interpretaciju Isa begovih riječi u onom pismu na našem jeziku gdje on Hercega zove bratom a vojvodu Petra sinovcem. Protiv takvog shvatanja ima još i drugih dokaza u samom zborniku G. Elezovića. A kad je ta interpretacija neosnovana i kad se one riječi ne mogu uzimati bukvalno, onda nam ne preostaje drugo nego da se pomirimo s tim da u tim frazama ne može biti riječi o istinskom srostvu nego da su ti izrazi u jednom i drugom pismu samo fraze upotrebljene iz kurtoazije i ništa više.

Takvih fraza kurtoazije ima velik broj u pismima turske gospode, vezira i sandžakbegova u našim zemljama. U pismima dubrovačkoj republici svaki novi paša bosanski ili sandžak hercegovački kad javlja svoj dolazak i traži da mu republika pošalje poslanike napominje »kao što ste slali i mome prethodniku i bratu...«?

² U jednom pismu Katarini von Brandenburg spomenuti Murteda paša piše ovako: Haliya bu dostiniz seadetlu ve şecaatlu padişahimiz hazretlerin mubarek asitaneî adaletlerine yuz sürdüğümüzde muruvetlu sadri azam hazretlerine ve faziletlu şeyhul-islam efendimize ve sairî vuzerai izam karındaşlerimize siz dostimizi bir hoş medih idub... L. Fekete str. 62, br. 18.

VIII.

G. Elezović se ne slaže ni sa mojim mišljenjem da je onaj bosanski sandžak iz g. 1469 koji se spominje u dok. br. 1 moje zbirke identičan sa Isa begovim sinom Mehmedom Mladim. On kaže da je moje mišljenje sasvim neosnovano i da za rešavanje toga pitanja treba pozvati u pomoć neke novije studije, da je Isa beg imao brata Mehmed bega i dva sina Kebir Mehmed čelebiju i Sagir Mehmed čelebiju, isto tako jednog sinovca Mehmedbega, i da su svi bili sandžakbezi bosanskog, hercegovačkog ili nekog drugog od susjednih sandžaka (n. m. str. 178b).

Pod »novijim studijama« g. Elezović i ovdje misli na napred spomenute svoje napomene u Turskim spomenicima str. 67, nap. 1 i str. 77 nap. 5 i mi smo već vidjeli koliko one vrijede. Pa kad nema nikakve druge jače razloge protiv moje mišljenju, onda ćemo se lako sporazumjeti bar na ovome pitanju. Naime, nijedan drugi Mehmed, brat, sin ili sinovac Isabega nije ostavio nikakva traga svoga djelovanja u Bosni osim Isabegova sina Mehmeda Mladeg odnosno Mehmed Čelebije, gospodara Pavlovića zemlje. Taj je Mehmed beg — kako je g. Elezoviću dobro poznato — bio prvi mutevelija Isabegova vakufa u Sarajevu; njemu je Isa beg poklonio jedno zemljište usred Sarajeva (v. Elezović, *Turski spomenici* br. 10 str. 30). Na tome zemljištu Mehmed beg je kasnije podigao jedan han koji je do skora postojao (V. H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini* Zagreb 1935, 63). Taj Mehmedbeg podigao je u Sarajevu i jednu džamiju g. 1519/20, koja i danas postoji. U natpisu nad njenim ulazom stajao je nekad natpis u kome se kaže da je njen osnivač Mehmed beg sin Isa begov (Vidi Evliya Čelebi, *Siyahatname* V. str. 430). Najzad i g. Elezović zna na osnovu onog pisma Portinog dragomana Skendera (Stojanović n. d. br. 987) da je jedan od Isa begovih sinova kao kruševački sandžak premješten za sandžaka hercegovačkog, samo nije — kaže — mogao ustanoviti koji je to od Isabegovih sinova bio ako nije Hasan beg«. (V. n. d. str. 77, nap. 5). Taj Isa begov sin sandžak hercegovački nije niko drugi nego opet onaj Isa begov sin Mehmed Mladi. On je kao hercegovački sandžak izdao ono pismo kod Elezovića n. d. br. 140 od 919/1507. G. Elezović je u regstu toga pisma napisao: »Mehmed sin Muratov (?), svakojako sandžak hercegovački iz Foče naređuje« itd. i kaže da se na margini toga pisma s desne strane nalazi potpis »stiliziran u tugru od dva tuga« i da u njemu stoji: el fakir Mehmed bin Isa(?) — ubogi Mehmed sin Isin(?)« Up. n. d. str. 528 i 529 i sa nap. 9. G. Elezović je ovdje dobro pročitao pendžu Mehmedbegovu pa je stoga znak pitanja suvišan. Tuhelka je napisao da je ono pismo dragomana Skendera pisano koncem

g. 1506. n. d. 128). Ovo Mehmed begovo pismo potvrđuje bar približnu tačnost toga datiranja pa nije dobro kad g. Elezović kaže da to Skenderovo pismo potječe s kraja 15 ili početka 16 vijeka bez ikakva obrazloženja kad i kod Stojanovića stoji isti datum i kad se Mehmed beg Isaković spominje u dubrovačkim zapisima kao hercegovački sandžak 16 maja 1507 godine. Vidi Truhelka n. d. 220. Ovaj Mehmed beg Isakovi bio je dva puta hercegovački sandžak i to 1506—1509 i 1513—1514 g. (v. Truhelka n. d. 211). A da je on identičan sa Isa begovim sinom Mehmedom Mladim zaključujem na osnovu toga što se pouzdano znade da je on imao neke čifluke i vinograde u Hercegovini kod Mostara koje je zavještao svojoj džamiji u Sarajevu. Vidi Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 18, str. 69; Kemura u *GZM* XXII, 1910, 238—250. Eto, to su najvažniji fakti na osnovu kojih sam ja vršio identifikaciju onih ličnosti i zašto pri tome nisam pozvao u pomoć pomenute studije g. Elezovića. Prema tomu ako je onaj bosanski sandžak Mehmed-beg uopšte Ishaković, — a u to g. Elezović manje sumnja nego ja — onda je on identičan sa Isabegovim sinom Mehmedom Mladim.

Još nešto. Onaj Muhamed Enveri Kadić nije »nekakav efendija« koji je »proizvoljno pisao i ono što u dokumentu ne piše ili što drukčije piše«, nego se radi o poznatom i vrlo zaslužnom čovjeku koji je čitav svoj vijek proveo u prepisivanju i sakupljanju turskih izvora za istoriju Bosne od Kosova do 1878 g. i ostavio nam ogroman svoj zbornik u 28 svezaka folio formata sa po 500 str. Za njega i njegov rad znaju i strani stručnjaci. Up. Fr. Babinger, *Fünf bosnisch-osmanische Geschichtschreiber* u *GZM*, XLII, (2), 171—172. Umro je 1934, a onaj dokumenat prepisao je negdje prije 1918 pa se na osnovu toga ne može kazati da je u njegovom prepisu manje bjelina za to što je mogao imati Elezovićev prevod toga dokumenta objavljen tek 1940 g. Ali svakako je najnezgodnije kad g. Elezović samo na osnovu toga što sam ja u Kadićevu prepisu ustanovio jednu pogrešno pročitane riječ, — kaže da sam ja time »i nehotice dao sjajan dokaz, kako je taj efendija prepisivao i ono što u dokumentu ne piše. Jedan slučaj se mogao da ustanovi, a koliko li je drugih slučajeva moglo biti koje nismo u mogućnosti da proverimo. Pa i ono čime se bezimni pisac naročito hvali da je u njegovu prepisu manje beline, mi nismo sigurni da mnogo puta nije Kadić proizvoljno pisao i ono što ne piše ili što drukčije piše. U našem su prepisu međutim samo reči koje su pouzdano pročitane« (n. m. str. 178b). Mislim da g. Elezović nije smio kazati gornje riječi, jer duboko sumnjam da bi se u njegovom poznatom zborniku našao koji dokumenat u kome se »i nehotice« na osnovu samog prevoda ne bi moglo konstatovati da ni g.

Elezović nije prepisivao samo ono što u dokumentu piše, nego naprotiv, da je i on mnogo, mnogo puta napisao i ono što u dokumentu ne piše i da ni u njegovim prepisima nisu uvijek »samo reči koje su pouzdano pročitane«.

Ja ne bih želio da ovdje primjerima dokažem svoju gornju tvrdnju, pogotovo kad g. Elezović u svakoj mojoj i najbezazlenijoj napomeni otkriva težnju da na jedan diskretan način potcjenjujem vrijednost njegova rada i dižem cenu svom poslu. Ali dosljedno principu koji sam na početku istakao ne mogu ni ovdje da nešto kažem a da to ne potvrdim valjanim dokazima. Zato evo bar samo jedan primjer:

U svome poznatom zborniku g. Elezović je među ostalim objavio šest (slovom šest) različitih potvrda koje je izdao neki Dželal povjerenik (emin) rudnika Žežne i Novoga Pazara nekim licima o naplati raznih taksi. G. Elezović, međutim, u svih tih 6 (slovom šest) dokumenata u kojim jasno piše majdan Žežna čita: majdan Drina

(V. G. Elezović, *Turski spomenici* br. 165, str. br. 184, str. 898—99, br. 185, str. 899, br. 186, str. 900—902, br. 187, str. 903, br. 188, str. 910). A koliko se g. Elezoviću njegovo čitanje činilo »pouzdanom« vidi se najbolje po tome što on ni na jednom od tih šest mjesta nije stavio znaka pitanja kojim se on inače tako obilno služi. Iz tih dokumenata se jasno vidi da je pomenuti Dželal povjerenik (emin) rudnika (maiden) Žežne i Novog Pazara, ali g. Elezović ipak daje tu na str. 815, nap. 2 ovako objašnjenje riječi maiden:

»Reč maiden ovdje je upotrebljena u naročitom značenju, nešto kao kancelarija za prikupljanje specijalnih državnih taksa. Gdje je ovome eminu bilo sedište Drina ili Novi Pazar ne vidi se«.

Zaista specijalno objašnjenje! Kuda bismo otišli kad bi smo sve prepise, čitanja, prevode i tumačenja g. Elezovića smatrali pouzdanim.

Hazim Šabanović